

Moderne importord i språka i Norden

Titel: Den svenska språkvårdens syn på importord under 1800- och 1900-talet

Forfatter: Martin Ransgart

Kilde: Moderne importord i språka i Norden II.
”Det främmande” i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord, 2004, s. 175-218

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/min/issue/archive>



© Novus forlag 2004

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Den svenska språkvårdens syn på importord under 1800- och 1900-talet

Martin Ransgart
Stockholm

1. Inledning

Svensk språkvård har under de senaste tvåhundra åren allt som oftast diskuterat andra språks inflytande på svenskan. Diskussionerna har mestadels uppehållit sig vid en av språkets mest påtagliga enheter – orden. Följande översikt beskriver vilken inställning den svenska språkvården under 1800- och 1900-talet hade till importord. Översikten behandlar i första rummet främmande ord. Mindre utrymme ägnas åt lånord. Förklaringen är enkel – språkvården ägnar mer intresse åt de främmande orden då det vanligtvis är dessa som vållar störst problem.¹ I mer precisa ordalag beskriver översikten i första hand följande frågor:

- 1) På vilka grunder och med vilka argument har språkvården välkomnat eller motat importord?
- 2) Hur har inställningen hos olika språkvårdare varit gentemot olika språk och hur har inställningen varierat under den aktuella tidsperioden?
- 3) Kan man skönja några systematiska lösningar på de problem som importorden har representerat (t.ex. olika former av purism: lexikalisk, morfologisk och ortografisk purism)?
- 4) Hur har arbetet för att finna ersättningsord organiserats? Finns skillnader mellan allmänspråk och fackspråk?

Som synes har en del intressanta frågor lämnats därhän. Exempelvis behandlas inte i någon nämnvärd utsträckning frågor som hur framgångsrika olika inställningar varit och vilket inflytande språkvårdande initiativ haft på det allmänna språkbruket. Översikten har också sina begränsningar i det att jag emellanåt förlitat mig på sekundärlitteratur och redan författade översikter (bl.a. Ståhle 1970, Loman 1982, 1986, Brunstad 2001 och särskilt manuset till Ulf Telemans bok *Tradis och funkis* (2003)). Många tidigare förbigångna inlägg i lånordsdebatten är således dessvärre fortfarande förbigångna.

Översikten är indelad i sju kapitel. Efter inledningen följer kapitel två som i första hand beskriver hur den enskilt viktigaste språknormerande insatsen under 1800-talets första hälft – Leopolds stavningslära från 1801 – ville att man skulle handskas med importord. Det tredje kapitlet handlar om decennierna runt 1800-

talets mitt då skandinavismen och den historiska skolan sätter sin prägel på frågan om importord. Kapitlet därefter redogör för hur junggrammatiken slår igenom inom språkvetenskapen och med det förändrar språkvårdsdebatten. Kapitel fem tecknar en beskrivning av språkvårdens syn på importord under 1900-talets första hälft, och det sjätte kapitlet inleds vid mitten av 1900-talet när språkvården antar en ny form och institutionaliseras genom bildandet av Nämnden för svensk språkvård 1944 och grundandet av TNC tre år tidigare. Sedan följer en avslutande sammanfattning.

2. Leopolds stavningslära och franskans inflytande

År 1801 publicerade Leopold genom Svenska Akademiens försorg sin *Ahandling om svenska stafsättet*. Stavningsläran var i många avseenden okontroversiell då den till stora delar följde det allmänna bruket och till viss del byggde på Abraham Sahlstedts senare ordbok från 1773 (se Loman 1986: 25, Santesson 2001). Men avhandlingens avslutande avsnitt om främmande ords stavning väckte uppmärksamhet. På cirka fyrtio sidor försökte Leopold fastställa regler och principer för främmande ords stavning. Den övergripande strategin var att försvenska etablerade och outhärliga främmande ord genom att ansluta dem till svenskans uttal, böjning och ortografi. Att försöka uppfinna svenska ersättningsord för sådana ord vore både onödigt och lönlöst. Sådana försök var dömda att misslyckas:

”*Älskare, medälskare, medtäflare*, äro ofta försökta öfversättninglar av *amant* och *rival*. Men hvem brukar dem i umgängestalet? eller hvem kunde vid alla tillfällen bruka dem utan en viss ton av tvång och stelhet? Hvem säger om en dam samtalsvis, att hon har *älskare*, i stället för att hon har *amanger*? eller att någon *höll envig med sin medälskare*, i stället för att han *duellerade med sin rival*?” (Leopold 1801: 208)

I citatet kan man kan skönja Akademiens grundsats att det var endast genom att respektera bruket som en språklig lagstiftning skulle kunna få genomslag (Loman 1986: 10). Stavningsläran måste utgå från ”det allmänna bruket”, en ståndpunkt Leopold återkommer till flera gånger i sin avhandling. Vad Leopold egentligen avsåg med det ”allmänna bruket”, redogör han inte närmare för i avsnittet om främmande ord. Men eftersom behovet av en stavningslära var stort kan man anta att det allmänna bruket var variationsrikt, och följaktligen svårt att stödja sig på vad gäller ords böjning och stavning. Snarare var det ”bruket inom en tongivande krets, bruket hos personer med ’sund urskillning’” som fick ligga till grund för den stavningsnorm Leopold föreslog (Loman 1986: 24).²

Citatet tyder också på att det allmänna bruket i första hand var knutet till talspråket. Leopold såg ogärna att glappet mellan tal och skrift vidgades genom en överdriven lexikal purism. (I stavningsavhandlingen finner man emellertid något litet som tyder på att

Leopold vill göra åtskillnad mellan olika stilar; det enda sammanhanget där Leopold anser att främmande ord har en mindre naturlig plats är i ”all högre skrifart”).

Enligt Leopold var alltså en alltför puristisk inställning orealistisk. Stöd för sin ståndpunkt fann han i att alla språk lånar ord av varandra och svenskan bestod redan av ”en ofantlig mängd äldre utländska lån”, som egentligen ingen längre betraktade som lån då de var införlivade genom att de anpassat sig till det svenska språksystemet (1801: 225). Det enda rätta var att göra nödvändiga främmande ord till svenska genom anpassning, ty ”det som gör orden af ett språk, egna, och detta språk verkeltigen tillhöriga, det är mindre sjelfva deras inhemska stamgrunder [...] än uttalet, ändelsen, böjningarna. Hvert och ett ord, som undergått denna omskapelse, tillhör det språk hvarti det upptages, och bör efter dess grunder tecknas i skrifningen” (Leopold 1801: 227). Ytterligare stöd för en försvenskning fann Leopold i hur andra nationer och språkgemenskaper gjort främmande ord till sina. Likaså hade tidigare generationers svenskar försvenskat främmande ord. (Leopold 1801: 215ff). Stavningsförslaget innebar bland annat följande (Holm 1951: 7f, Santesson 2000: 110):

- Grafemet <k> ersatte <c> och trigrafen <que> i ord där uttalet var /k/ (*publik, taktik*). Undantag var latinska ord som behöll sin nominativ- och genitivböjning eller som hade *cc* (*accent*). <k> fick också ersätta <ch> i tj-ljudsord (*kirurg*).
- Stumma slutvokaler (oftast <e>) slopades (*habil, princip*).
- Franska vokalkombinationer ersattes med näraliggande svenska: <ai> ändrades till <ä> eller <e> som i *mätress* och *resonnera*; <ou> till <u> som i *butelj*; <u> <û>, <ieu> till <öj> som i *flöjt* och *löjtnant*; <u> till <y> som i *byrå* (även <eau> till <å>); <oeu> till <ö> som i *manöver*. Likaså ändras franskans <gu> till <g> som i *bagett*. I ordslut: ändelsen *-aire* till *-är, -ar* eller *-er* som i *arbiträr* och *sekreter, -eur* till *-ör* som *aktör*.
- Digrafen <ll> ersattes med <lj> i ord som *biljett* och *briljant*. Ändelsen *-ille, -aille* bytte också skepnad till <lj> som i *familj, batalj*.
- De ingående bokstäverna i kombinationerna <re> och <le> bytte plats: *massaker* (*massacre*), *kapabel* (*capable*).
- Kombinationerna <ch>, <ph> och <th> ersattes med <k>, <f> och <t>: *kronologi, filosofi* och *teori*.
- Finalt och medialt <z> byttes mot <s>: *lasarett*. Sje-ljudet ersätts i final ställning med <sch>: *marsch* (*marche*).
- I en del ord förordades akut respektive cirkumflex accent: *armé* och *dôm*.

Som vi kan se handlade det ofta om att förenkla stavningen genom att ansluta ortografin till hur orden uttalades på svenska, den grafematiska strukturen skulle stämma överens med den fonematiska.

Leopold löpte inte hela linan ut i sin strävan mot förenkling. Några få tecken på icke-svensk stavning återstår: ord som *citadell, civil* och *producera* behöll sin stavning med *c* med argumentet att nästan alla språk (latin, franska och engelska) hade i dessa ord ett gemensamt stavningssätt och följaktligen var det ”mindre trängande” för



*Författaren Carl Gustaf af Leopold (1756–1829)
lade grunden till en ny svensk rättstavning*

svenskan att lansera *s* som ersättningsgrafem (Leopold 1801: 237). *G* och *j* behölls i ord som *tragedi*, *geni*, *jurnal*, dels på grund av att svenskan saknade en motsvarande bokstav, dels på grund av att dessa ord var till sitt antal ”högst obetydligt”. Med samma argument såg gärna Leopold också att ord som *charm*, *chokolad* och *charlatan* behöll *ch*, ”emedan detta ljud äfven i svensk stafning, icke kunde uttryckas utan genom samma bokstäfver, med ett tillagdt *s* framföre, som, åtminstone i början av orden, skulle utan nödvändighet, föröka bokstafstalet” (Leopold 1801: 237). Annat var det med *ch* i slutet av stavelser. I och med att de franska stumma slutvokalerna slopades, skulle ord som *marche* utan *e* kunna få ett k-liknande uttal. För att motverka detta införde Leopold ett *s*, alltså *marsch* och *affisch* (Leopold 1801: 237). Dock handlade det inte alltid om att anpassa allting efter en ljudenlighetsprincip; bruket var minst lika viktigt. En viss försiktighet (och lyhördhet för bruket) kan spåras i behandlingen av franska ord som innehöll <u> (*blessure*, *statue*) eller ord som innehöll ng-ljud (*ballon*, *amant*). I sådana ord där uttalet ännu var vacklande överläts det åt framtiden att utvisa vilket uttalsbruk som skulle bli det normerande, även om förhoppningen var att skriftbilden skulle komma att påverka uttalet (Leopold 1801: 241).

Det är inte att förvåna att stavningsförslagen i stort sett rör ord med ursprunglig hemvist i de romanska språken, i synnerhet det franska. Franskans inflytande på Sveriges kultur- och samhällsliv, och därmed svenskan, var under 1600- och 1700-talen kraftigt och mattades först några decennier in på 1800-talet. Franskan var ett högstatusspråk, och enligt Leopold var den välvilliga attityden till det franskt främmande en av de grundläggande förklaringarna till mångas ovilja att anamma ett svenskare stavningssätt (Leopold 1801: 230f). Att det var franska ord som togs upp för behandling beror säkerligen också på att dessa inte anpassade så smidigt till det svenska språkssystemet. Det är antagligen av motsatt anledning som ord inlånade från tyskan inte diskuterades; tyska ord gled in på ett mer obemärkt sätt i svenskan. Den vanligaste inställningen till tyska lånord verkar ha varit neutral under 1800-talets första hälft (Hellberg 1985: 186).

Avsnittet om de främmande orden var det avsnitt i stavningsläran som väckte störst uppmärksamhet. Antagligen berodde det på att de främmande orden var de

enda orden i avhandlingen som listades. För de inhemska orden ställde Leopold bara upp regler som nog måste betraktas som rätt snåriga och svåra att tillämpa (se Loman 1986: 35). Uppmärksamheten var inte odelat positiv. Många tyckte att Leopold gått för långt i sin försvenskningssiver, vilket till slut också fick Leopold att börja tvivla (se Loman 1986: 35). Var det verkligen så att en del främmande ord var outhärliga? Vore det inte bättre med ersättningsord i en del fall? Och var det verkligen bra att vissa försvenskningar ledde till att homonymer uppstod? Tanken på en reviderad och mindre djärv ordlista lades fram. Men ingen sådan ordlista färdigställdes. I stället röntes den leopoldska stavningen stor framgång, i synnerhet stavningen av de främmande orden. Än i dag är det Leopolds försvenskade stavning som gäller; cirka 90 procent av Leopolds stavningsförslag är fortfarande gångbara (Santesson 2000).

Att Leopolds försvenskingsmodell blev så framgångsrik har säkerligen sin förklaring i hans hänsyn till det allmänna bruket. Många av de försvenskade stavningsvarianter han föreslog var redan etablerade. Santesson har visat att en del av varianterna återfinns redan i Sahlstedts ordbok från 1770-talet (Santesson 2000). En annan orsak var nog de främmande ordens påtaglighet i det att de fick en konkret gestaltning genom avhandlingens avslutande ordlista. En tredje orsak var säkerligen Svenska Akademiens rykte och status som rättstavningsdomare. Ytterligare en bidragande orsak till att stavningens framgång var den rättstavningslära som Carl Jonas Love Almqvists skrev 1829. Läran, som utgick från Leopolds stavningsmodell, fick stor spridning och kom att ges ut i över tjugo upplagor under hela 1800-talet (Noreen 1903b: 232).

Efter stavningsläran riktade Svenska Akademien sitt intresse åt andra håll och försökte ta sig an två andra uppgifter den ålagt sig – att färdigställa en grammatik och en ordbok. Diskussionen om hur man skulle förhålla sig till ordimport svalnade inom Akademien. Men vid sidan om grundsatsen om att bruket skulle få utgöra grunden i stavningen levde en renhetsprincip om att främmande ord och språkvanor borde motarbetas och många ledamöter fortsatte att förvalta det puristiska arvet från tidigare sekel när de tog fasta på Akademiens tredelade devis om svenska språkets renhet, höghet och styrka (Hellberg 1985: 184, Holm 1914). En del direkta ställningstaganden finner man i olika ledamöters inledningstal, men det var främst genom ledamöternas skönlitterära praxis som purismen levde vidare (Tarschys 1955: 47). Utanför Akademien fördes det inte heller någon större debatt om importords existens i svenskan.

3. Skandinavism och den historiska skolan

3.1. Rydqvist och hans efterföljare

Efter 1800-talet första decennier mattades franskans inflytande. Europas nya kulturella centrum var Tyskland och det var där Sverige (och övriga Skandinavien) fann sin nya förebild både på det vetenskapliga och det kulturella området. På det språk-

vetenskapliga fältet satte Jacob Grimm med sin historiska språksyn dagordningen. Central var också tanken på att ett folk med ett gemensamt språk och gemensam kultur skulle utgöra en nationell stat. (Läs t.ex. Lindberg 1986 för utförligare resonemang.)

Historicismen och nationstanken gjorde att många gärna såg Norden (eller i varje fall Skandinavien) som den tänkta nationen; man delade ju samma kulturav och skillnaden mellan det dansk-norska och svenska språket var inte så stor. Norden och nationen framhävdes således på bekostnad av icke-nordiska länder. Följden blev att skandinavister började betrakta andra icke-nordiska språk som något som borde motarbetas. Under andra hälften av 1850-talet blossade en livlig purismdebatt upp. Från några enstaka inlägg i 1840-talets press, tog debatten under följande decennium ordentlig fart, för att sedan fortgå under återstoden av 1800-talet (Hellberg 1985: 188, Holm 1914). Skandinavismen gjorde det nordiska argumentet gångbart i språkvårdsdebatten. 1846 skrev Almquist, inspirerad av ett skandinavistmöte, om skandinavismens möjligheter, och ytterligare sju år senare argumenterade Aftonbladets publicisten August Sohlman i en uppsats i *Nordisk tidskrift* för att man skulle utöka det språkliga utbytet mellan de nordiska länderna. I stället för att importera romanska lånord som *pittoresk*, *exposition*, *arrende* och *scala* såg Sohlman hellre att svenskan upptog danskinspirerade ersättningsord som *målerisk*, *utställning*, *förpaktning* och *tonstege* (Holm 1914: 383).

Under de följande decennierna anordnades flera skandinavistmöten, och på 60- och 70-talen växte sig tankarna på ett gemensamt nordiskt skriftspråk starka. 1869 samlades man till ett nordiskt rättstavningsmöte i Stockholm för att försöka närma de dansk-norska och svenska skriftspråken varandra. Mötets två utgångspunkter var samnordiskhet och ljudenlighet, men det var den senare som allt som oftast kom att väga tyngst i beslutsfattandet (Ståhle 1970).

Rättstavningsmötet behandlade i första hand inhemska, nordiska ord. De främmande orden diskuterades, men inte i lika stor utsträckning. Det beslut man fattade om importorden var principiellt identiskt med Leopolds: "[F]rämmande ord, som kunna anses fullt upptagna i modersmålet, skrivas på inhemskt vis" (Hazelius 1870: 182ff). Till skillnad från Leopolds stavningslära ställdes här inte upp några listor på stavning av främmande ord, och således är det svårt att exakt säga vad man betraktade som främmande, likaså vad man menade som "fullt upptagna". Även om principen var densamma som hos Leopold är det rimligt att anta att det skandinaviska sammanhanget nog bidrog till en ökad purism gentemot de icke-nordiska språken, dvs. en purism på lexikalisk nivå i form av ersättningsord. En sådan purism är emellertid svårupptäckt i Hazelius sammanfattande skrift; mötet handlade ju om rättstavning och lexikologiska frågor lämnades åt sidan.

Tanken på en nordisk samhörighet fick även fäste inom universitetsvärlden. I slutet av 1850-talet inrättades professurer i nordiska språk i både Lund och Uppsala. I enlighet med den rådande tidsandan fick den nyetablerade vetenskapen en språkhistorisk inriktning. Pionjären inom svensk språkvetenskap var Akademiemedamoten Johan Erik Rydqvist vars mastodontverk *Svenska språkets lagar* (1850–1883) lade

grunden till en historiskt komparativistisk forskning. Kraftigt inspirerad av Grimm och dennes *Deutsche Grammatik* menade Rydqvist att en språkvetares uppgift var att med hjälp av språkhistorien urskilja och klart formulera språkets inre lagar och regelbundenheter och att sedan studera hur dessa utvecklats under språkets olika skeden genom ”att se vad som är kvar av det ursprungliga systemet, se vilka nya utvecklingar detta undergått och vilka urspåringar som skett genom missuppfattningar och främmande inflytanden” (Loman 1986: 90). Målet därefter var att med hjälp av dessa språkhistoriska insikter forma det samtida språket i överensstämmelse med dess inre lagar och på det sättet rädda språket från ytterligare förflockning. För Rydqvists del härrörde sig det ursprungliga systemet från 1300-talets svenska.

Trots sin professur i nordiska språk var Rydqvist mer nationalist än nordist. Han såg ingen anledning till att närma de olika skandinaviska språken varandra. Om det skulle ske någon tillnärmning så var det danskan och norskan som skulle anpassa sig till ”Svenskan, det mest Skandinaviska av de nya Nordiska tungomålen” (Rydqvist 1870: 114). Rydqvists argumentering präglas av patriotiska tankegångar. Det enda utländskt inflytande skulle leda till var att svenskan fördärvades ytterligare. Till skillnad från Leopold, som anpassade franska ord till svenska stavningsförhållanden, kan man i Rydqvists texter spåra en lexikalisk purism när han dömer ut ”osvenska uttryck” som *fälles, säregen, någon som helst* (Rydqvist 1874: 233f). Men Rydqvist tog i någon mening hänsyn till rådande språkförhållande. Att inlån skett genom århundradena var oundvikligt. Och även om Rydqvist beklagade sig över denna utveckling, insåg han att det inte gick att vrida tillbaka klockan: ”När ett språk blifvit till den grad som vårt under århundraden genomträngdt af främmande men befryndade ämnen, är återgången till ett äldre skick eller en abstrakt tänkt ursprunglighet omöjlig, äfven i sig sjelf icke önskvärd, emedan olägenheterna af ett främmande tungomåls inflytelse varit vid många tillfällen motvägda af stora fördelar” (Rydqvist 1874: 231).

Det Rydqvist i första hand vände sig emot var nya utländska ord som fick företräde i svenskan på bekostnad av ord som sedan långt tillbaka vilade på inhemsk grund. Sådana ord, som alltför lättvindigt lånades in på grund av ”nyhetsbegäret”, ”flärden och den ofta opåkallade eftergiften för det utländska” ansåg han onödiga (Rydqvist 1863: VIII). I stället skulle man försöka väcka svenskan till liv genom att ”taga kärleksfull vård om det goda och kärnfriska inhemska, med nit och skicklighet uppjobba den ädla skatten från fornstora dagar” och undvika ytterligare inlån från tyska, danska och de romanska språken (Rydqvist 1874: 233f). Rydqvist uppmärksammade i högre grad tyska och danska inflytelser än det romanska. Anledningen var emellertid inte en attitydskillnad gentemot de olika språken, utan snarare att de båda förra språken på ett sätt var lömskare i det att det var så pass närbesläktade med svenskan. Danska och tyska ord, avledningar och böjningar smög sig lättare in i svenskan än vad romanska ord gjorde då de sistnämnda var lättare att särskilja från svenskan (Rydqvist 1874: 234f), en tanke som tidigare yppats av både Johan Peter Theorell (1853) och Artur Hazelius (1868: 301).

År 1874 sammanställde Rydqvist den första upplagan av Svenska Akademiens ordlista (SAOL 1). Ordlistan ska ses som ett svar på rättstavningsmötet i Stockholm

fem år tidigare, till vilket Akademien inte blivit inbjuden. (Mötesdeltagarna ville undvika den reaktionäre Rydqvist.) Ordlistan var ett sätt att föregripa att skandinavisternas tankar om ljudenligheten som styrande princip i rättstavningsfrågor vann spridning. Inställningen till främmande ord kommenterades fåordigt i ordlistans förord: "Främmande ord hafva till ett högst ringa antal upptagits; de flesta bland dessa äro sådana, som finnas i hvar mans mun." (SAOL 1 1874: VIII). En grov jämförelse med Leopolds avhandling visar hur få lånord (med försvenskad stavning) som upptagits. Räkningar hur många av de ord som Leopold listar i sin avhandling, som återfinns i SAOL 1 får man följande resultat för alfabetets fyra första bokstäver.

Tabell 1. Antal lånord i Leopolds avhandling resp. SAOL 1

Bokstav	Antal upptagna lånord i Leopolds avhandling	Antal lånord som återfinns i både Leopold och SAOL 1
a	107	15
b	53	6
c	18	0
d	72	5

Av de 107 ord på *a* som Leopold listar är endast 14 upptagna i SAOL 1. De tre följande bokstäverna visar en liknande fördelning: 6 av 53 ord på *b* återfinns i SAOL 1, inga av de 18 orden på *c* och endast 5 av 72 ord på *d*. Jämförelsen är visserligen på ett sätt haltande då Leopold är den av de två som hade ett uttalat mål att uppställa stavningsprinciper för främmande ord. Men att Rydqvist cirka sjuttio år efter den Leopoldska avhandlingens utgivning inte tagit med fler tämligen etablerade lånord tyder på en restriktiv hållning gentemot importord.

Ordlistan fick utstå kritik. Belackarna pekade på inkonsekvenser och oklarheter, och många klagade också över urvalet av ord (se t.ex. Linder 1875). Varken främmande ord eller ersättningsord fanns med i den utsträckning som man skulle kunna förvänta sig av en ordlista från senare delen av 1800-talet, en period då det svenska ordförrådet fylldes på markant i och med nya landvinningar inom vetenskapens och teknikens område. Men 1874 års ordlista rönt ändå viss framgång; inom ett decennium hade fem upplagor av SAOL (som sinsemellan inte skilde sig nämnvärt åt) tryckts i sammanlagt 21 000 exemplar (Johannisson 1974: 4). Ordlistan blev snabbt högsta norm i stora delar av skolvärlden, i vissa läroverk lades den till grund för stavningsundervisningen (Ståhle 1970: 16). Och för svenska ämbetsverk gällde ordlistan som norm fram till 1902 (Loman 1986: 108).

Rydqvist fick efterföljare som i hans verk fann stöd för en puristisk språkrensning. De två som kommit att bli mest kända för sin långt drivna purism är Artur Hazelius och Viktor Rydberg. I fall där Rydqvist endast konstaterade att svenskan förlorat ett ord eller ordform, gick de båda längre och försökte återuppliva de gamla formerna. Hazelius var först ut, när han 1868 i tidskriften *Svensk Literatur-tidskrift* lanserade det dittills klaraste språkrensningsprogrammet med anledning av att bibelöversättnings-

arbetet av Nya Testamentet var i full gång. Rydberg nådde sin puristiska topp 1873 med artikeln *Tysk eller nordisk svenska?*, i vilken även han synade bibelkommissionens nyöversättning av Nya testamentet. Hos båda fanns en strävan att rensa språket från icke-nordiskt inflytande, och deras argument är färgade av Rydqvists historiska patriotism. Någon vidare hänsyn till det allmänna bruket går inte att spåra; det rådande bruket kunde inte få utgöra norm, då det enligt Rydberg snarare var att betrakta som ett missbruk (Holm 1918: 46). Däremot kan man skönja något som liknar demokratiska argument för att rensa språket (Holm 1918: 24).

Båda går hårt åt romanska lånord: Hazelius fann ersättningsord som *mindretal*, *meningsutbyte* och *talredskap* för de romanskt härstammande *minoritet*, *diskussion* och *talorgan*, och Rydberg ville gärna rensa bort verb på *-era* med romansk stam och avledningar av dem (Holm 1914, 1918). Men att stävja romanska ords intåg i svenskan var en självklarhet för de båda, och i likhet med Rydqvist riktades deras språkrensarnit i första hand mot den lömska tyskan. Båda förordade en purism på morfologisk och lexikal nivå, inte ortografisk. Den ljudenlighetsprincip som Hazelius förespråkade när det gällde stavningen av inhemska ord verkar således inte varit aktuell vid behandlingen av främmande ord. På den morfologiska nivån ville de tvätta svenskan ren från tyska affix. Hazelius (1868: 301) klagade över tyskeriet i ordbildningen och menade att förstavelserna *be-* och *för-* och avledningsändelsen *-else* var onödiga (Holm 1914: 391). Det fanns ingen anledning att bruka ord som *försvarelse*, *häktelse*, *spökelse* och *umgängelse* när det fanns korta ordformer som *försvar*, *häkte*, *spöke* och *umgänge*. Rydberg uppmärksammade samma affix men pekade även på andra tyska ordbildningstyper, bland annat *an-*, *ge-*, *-het*, *-mässig*, *-skaffens*.

För att bli kvitt de prefigerade orden gick Rydberg systematiskt tillväga. I huvudsak använde han sig av tre metoder. Om inte prefixet ledde till någon betydelseändring, strök han det och behöll det prefixlösa ordet, *förlopp* blev *lopp*, *berusad* blev *rusad*. Gav prefixet däremot upphov till en tydlig betydelseskilnad mellan det prefigerade och det prefixlösa alternativet, bytte han gärna ut prefixet mot en preposition eller ett adverb, t.ex. *anbud* blev *tillbud*, *erbjuda* blev *tillbjuda* och *fördriva* blev *bortdriva*. Men vanligtvis nöjde han sig inte med att stryka eller byta ut prefixet. Om hela ordet var inlånat var ersättningsordet det alternativ som han ofta föredrog, t.ex. *förkroppsligad* blev *lekamliggjord* (Holm 1918: 45ff).

Att söka ersättningsord var metoden som även gällde vid andra ord. Rydberg försökte använda sig av redan etablerade inhemska motsvarigheter, t.ex. *dock* blev *likväl*, *desto* blev *dess*. Fanns ingen sådan motsvarighet vände han sig gärna till fornspråk och dialekter för att finna råd. I andra sammanhang strök han det i hans ögon stickande ordet, eller så satsade han på en omskrivning. I fall där ersättningsordet verkligen behövdes fann han en motsvarighet genom att konstruera sammansättningar. Bättre ord för *forskare* och *erövring* var enligt Rydberg *sanningsletare* och *vapenvinning* (Holm 1918: 68ff).

Rydberg har gått till historien som extrem purist, och har därför ofta intagit en framträdande plats i språkvårdens historia. Man kan fråga sig hur representativ Rydbergs ärkepurism egentligen var för denna tids språkvårdsdebatt. Inte särskilt måste nog

svaret bli. Snarare utgör hans inställning extremen i ett patriotiskt Språkrensar-Sverige. Det gör honom givetvis intressant, men ser man till hur väl hans försök till att tvätta svenskan ren föll ut, framstår Rydberg mer och mer som en parentes i en svensk normeringshistorik. Och frågan är hur representativ hans extrema inställning ens är för honom själv, eftersom den endast varade under ett fåtal år i början av 70-talet. Både före och efter var hans attityd till främmande ord mer sansad. Det var till och med så att han senare i sitt liv erkände sina mest puristiska alster som överdrifter som medvetet gjorts ”för att väcka eftertanken” (Holm 1918: 33). Därmed inte sagt att Rydbergs bedrift inte satte några spår. Med facit i hand kan man konstatera att Hazelius och Rydbergs tankar om att tyska affix är onödiga levt kvar – Noreen (1885: 181), Cederschiöld (1917: 83ff) och senare Wellander (1939: 141) har varit inne på samma tankar. Argumenten är dock annorlunda, i stället för ideologiskt färgade argument återopas det funktionella argumentet: Skriv kort! Och även om knappt några av Rydbergs ordskapelser har levt kvar, kan man nog säga att senare tiders språkvårdare emellanåt efterlyst en djärvhet liknande den man finner hos Rydberg när det gäller att skapa ersättningsord (t.ex. Wellander 1939, Grünbaum 1986: 27).

3.2. *Andra aktörer – Dalin och hans ordbok*

Även om de historiskt inriktade språkrensarna till synes dominerade det svenska språkvårdsfältet under 1800-talets andra hälft, fanns det andra aktörer. Redan på 1850-talet hade Anders Fredrik Dalin lanserat sin *Ordbok öfver svenska språket* (1850–1853) där han ville spegla bruket. Dalins inställning till främmande ord verkar ha varit mer välviljig än skandinavismens och den historiska skolans purister. Målet med ordboken var att ta med alla ord som tillhörde det allmänna tal- och skriftspråket. Visserligen skriver Dalin i förordet att en riktig princip vore att förbigå utländska ord som har fullgoda svenska ersättningsord. Men den principen fick i hans arbete emellertid stå tillbaka för målet att bruket skulle speglas. Det var viktigare att ”allmänheten” hade tillgång till en ordbok som även kunde vara till nytta i undringar om vanligt förekommande främmande ord. Ordboken tog därför upp ”alla i svensk skrift begagnade utländska ord, så vidt bruket af dem kan kallas allmänt och icke härrör blot ifrån enskilda hugskott” (Dalin 1850: 16). En för ordlistan typisk ordboksartikel är i hög grad deskriptiv. Det bjudna ordet förklaras antingen genom synonym eller definition, om uttalet avviker från bokstavsbilden ges det även en uttalsangivelse. Finns det stavningsvarianter av ett ord ges korshänvisningar. Exempelvis återfinns de romanska ord på *c* som på svenska även kunde stavas med *k* under bägge bokstäverna, med skillnaden att ordet ofta presenteras utförligare under *c*, och Dalin följer i hög grad Leopolds råd när det gäller den ortografiska anpassningen av inlånade ord. Inte alls lika vanliga men enstaka förekommande är artiklar av mer preskriptiv karaktär. I artikeln till ordet *diskrett* står det: ”Såsom obehöfligt, kan ordet, liksom många andra utländska, ur språket utdömas.”

Dalins ordbok möttes av blandad kritik. Från skandinavistiskt håll kritiserades Dalin för sitt generösa registrerande av främmande ord (se Hannesdóttir 1998). I en

anonym artikel i *Nordisk tidskrift* (ansvarig utgivare var August Sohlman) ondgjorde sig recensenten över detta. Mellan två svenska ord kunde man understundom stöta på "100, ja 150 utländska" ord, och till råga på allt särskilde inte ordboken dessa främmande ord från de svenska (Om språkkrensning och de Svenska landskapsmålen 1852: 288). Samtidigt åtnjöt hans ordbok respekt och dess inflytande verkar inte varit obetydligt. När t.ex. Rydqvist redigerade ihop SAOL 1 använde han Dalins ordbok som grund. Majoriteten av orden i Rydqvists ordlista påträffas hos Dalin – den stora skillnaden ligger i att Rydqvist inte tagit med främmande ord och facktermer (Loman 1986: 105).³

4. Junggrammatikerna Noreen, Tegnér och den rationella skolan

Den historiska språkuppfattning som Rydqvist förespråkade fann också sina motståndare. Sättet att se på språket förändrades radikalt bland Europas ledande språkvvetare i och med naturvetenskapens genombrott. I synnerhet tilldrog sig Darwins tankar om arternas ursprung stor uppmärksamhet, och redan på 1860-talet hade språkvvetare med August Schleicher i spetsen runtom i Europa börjat betrakta språket med naturvetenskapliga ögon (se t.ex. Åkermalm 1966: 29ff). Det nya synsättet såg språket som en levande organism, och de förändringar som språket genomgick var inte ett tecken på förfall utan sågs i darwinistisk anda som något som måste ske. Bruket var högsta lag. Med denna inställning blev språkvård något onödigt; språket skötte sig bäst om det lämnades i fred för planmässiga ingrepp. På svensk mark var de inte många språkvvetare som anslöt sig till denna "naturvetenskapliga" utvecklingsoptimistiska uppfattning skola fullt ut. En som ofta nämns är Uppsalaprofessorn Mårten Richert: "Språket är allt för mycket naturväxt för att dess utveckling skulle kunna ... försiggå i drifbänk" (Richert 1888: 584).

Den uppfattning som i stället tog över det språkvetenskapliga herraväldet var den junggrammatiska. De två klart lysande företrädarna för denna nya skola var Esaias Tegnér d.y. och Adolf Noreen. Med Tegnér's *Om språk och nationalitet* (1874) och *Språkets makt över tanken* (1880) samt Noreens uppsats *Om språkriktighet* (1885) utsattes de två ovan nämnda språkvetenskapliga skolorna för hård kritik. Enligt junggrammatikerna var språket ett meddelelsemedel, ett redskap som användes för att på ett så enkelt, klart och lättförståeligt sätt utbyta tankar. Den grundläggande hållningen var funktionalistisk, det som språk som var mest ändamålsenligt var det bästa: "Bäst är hvad som kan af den förevarande publiken exaktast och snabbast uppfattas och af föredraganden lättast produceras" (Noreen 1885: 162).

I uppsatsen *Språk och nationalitet* gjorde Tegnér upp med den språkuppfattning och extrema purism som Rydqvists arvtagare förespråkade. Uppsatsen skrevs ett år efter det att Rydberg utkommit med ett av sina mest puristiska alster *Tysk eller nordisk svenska?* och visar att språk och nationalitet inte var så tätt sammantvinnade. Den kom att spela en viktig roll i diskussionen om purism; Tegnér påverkade Rydberg så till den grad att denne intog ett mindre extremt förhållningssätt till främ-

mande ord (Tegnér 1922: 98). Många menar dessutom att Tegnér med uppsatser som denna fick ett inflytande långt utanför fackkretsarna (t.ex. Loman 1986: 126).

För Tegnér var det ”svenska språket icke det språk som borde ha talats i Sverige, utan det språk som väckligen där talas”, och en språkforskares uppgift blev således att beskriva språkets lagar, inte att skriva själva lagarna. Men i fall där bruket var vacklande var det upp till språkforskaren att bedöma vilket bruk som var det mest ändamålsenliga. Det vacklande bruket gällde ofta importord. Huruvida ett utländskt ord skulle utdrivas ur det svenska språket berodde på hur funktionellt ordet var, och inte på dess eventuella osvenskhet. Endast om ord ”för sitt ändamål” var ”mindre tjänliga” fanns det anledning till att undanröja dem. Resonemanget innebar ju givetvis att det emellanåt var bättre att använda svenska ord, men också att utländska ord som förankrats och blivit allmänt bekanta i svenskan mycket väl kunde få företräde framför ett inhemskt ord som fallit i glömska (Tegnér 1874: 131f). Uppsatsen bjuder på några exempel hur Tegnér resonerade: att utdöma *bliva* med argumentet att det är ett tyskt lånord är befängt, eftersom det har i det vardagliga språket blivit klart vanligare än det inhemska men högstämnda *varda*. Lika orimligt är det att som Rydberg ersätta de sedan lång tid etablerade verben *frukta*, *erfara*, *betala*, *bedraga* med *rädas*, *röna*, *gälda*, *svika* med argumentet att de förra är bildade enligt tyskt ordbildningsmönster (Tegnér 1874: 132).

Om Tegnér’s uppsats på många sätt var en direkt replik på den historiska skolans språksyn och överdrivna purism, stod Noreens uppsats *Om språkriktighet* elva år senare mer på egna ben. Dess betydelse för senare tids språkvård är stor. Tydligare än Tegnér pekade Noreen på att språket var ett socialt fenomen och att ändamålsenligheten betingades av kontextuella faktorer. Uppsatsen rymmer inte någon utförlig explicit diskussion om importord, men väl nio punkter som karakteriserar ett oändamålsenligt språkbruk (se även Brunstad 2001: 212):

- 1) Oriktigt är vad som missförstås.
- 2) Oriktigt är vad som inte förstås.
- 3) Oriktigt är vad som endast med svårighet förstås.
- 4) Sämre är ett uttal som inte uppfattas klart och tydligt.
- 5) Sämre är uttryck som innebär större uttalsvårigheter.
- 6) Sämre är sådana former som är svårare att komma ihåg, då ”de trögare associera sig med öfriga uttryck af likartad användning”.
- 7) Sämre är ett längre uttryck då det inte säger något mer än en kortare motsvarighet.
- 8) Dåliga är uttryck som lider av pedantisk och onödig tydlighet.
- 9) Abslout förkastlig är varje ändring i språkbruket varigenom intet vinnes, dvs. som varken gagnar den talande eller den tilltalade.

De flesta punkterna berör på ett eller annat sätt främmande ord (punkt 8 är väl undantaget). Noreen ansåg till exempel att det vore galet att i ”öresskrifter för folket” använda uttryck som inte förstås, som *timid* och *nonchalant* i stället för *blyg* och *vårdslös* (punkt 1–3, 6), välkomna ordlån som leder till homonymi (2), använda

uttryck som inte rättar sig efter svenska uttalsvanor (4, 5) och använda sig av de tysk-klingande orden *saktmodighet* och *beläglig* i stället för de kortare *saktmod* och *läglig* (7). Men det är inte om ett ord är främmande som avgör dess ändamålsenlighet. Principerna kan i lika hög grad appliceras på svenska ord och uttryck. Att som Rydberg lansera utbytesord som *tillkall* i stället för *anspråk* är olämpligt då ersättaren leder tanken till verbet *tillkalla* (3). Reglerna är inte undantagslösa; den sjätte punkten tar upp vetenskapliga termer till behandling. Dessa bör vara så ”kosmopolitiska som möjligt”, eftersom vetenskapen i första hand inte är eller åtminstone inte borde vara nationell (Noreen 1885: 180). Följaktligen såg han att man hellre använde sig av *geografi*, *stereoskop* och *gymnastik* än de folketymologiska varianterna *jordgrafi*, *stirreskåp* och *jämnasteg* som hade börjat dyka upp i talspråket.

Junggrammatikernas tonvikt på det talade språket (bruket) fick konsekvenser för deras syn på hur man skulle handskas med importord. Att söka ersättningsord till främmande ord var enligt Tegnér ”ofta alldeles gagnöst, stundom till och med olämpligt”. Ersättningsordens ”praktiska värde vore tvivelaktigt” om de ändå inte brukades (Tegnér 1874: 135). Tegnér förordade alltså lika lite som Leopold en lexikalisk purism. Om främmande ord skulle försvenskas skulle det ske på en ortografisk nivå genom att ordens stavning rättades efter uttalet.

Skandinavisternas ljudenliga stavningsreform från 1869 hade emellertid inte vunnit något större gehör efter det att Svenska Akademien 1874 givit ut sin ordlista. Men på 1880-talet tog stavningsdebatten ytterligare fart. Orsakerna var flera. Dels ledde junggrammatikens inträde och övertagande inom språkvetenskap och universitetsvärld till att intresset för talspråk stärktes, dels bildades vid denna tid Sveriges allmänna folkskollära-förening som ställde sig på nystavarnas sida. Föreningens krav på en stavningsreform motiverades utifrån pedagogiska aspekter; i skolornas skrivundervisning dominerade den så kallade ljudningsmetoden (Loman 1986: 102, Ståhle 1970: 16).

En av de som ville gå fortast fram var Noreen. Tillsammans med likasinnade bildade han Rättstavningssällskapet. Sällskapetets huvudprincip var fortfarande Hazelius tankar om att det skulle råda ett ett-till-ett-förhållande mellan talets fonem och skriftens grafem. Principen fick långtgående konsekvenser. Det främmande drabbades i synnerhet av förslagen att /k/ skulle i den bästa av världar återges med <k> och inte med <c>, <g>, <q>, <x> eller <ch>; /s/ med <s> och inte med <c>, <x>, <z>, <sc>, <ps>. Grafemen <c>, <q>, <x> och <z> ville man till och med utmönstra. Ett fåtal språkljud var undantagna huvudprincipen, bland annat sj-ljudet som ofta återfanns i importord. Ljudet skulle naturligtvis alltid stavas på ett och samma sätt, nämligen med <sj> (inte <sk>, <skj>, <stj>, <sch>, <sh>, <j>, <g>.). Vidare upprättade man en princip om hur kort å- och ä-ljud skulle tecknas (i betonad ställning med <â> respektive <ä>, i obetonad ställning med <o> respektive <e>), och en annan princip om dubbelteckning av konsonanter (aldrig i obetonad stavelse (Ståhle 1970: 18, Loman 1986: 124, Teleman ms). I nystavarnas värld skulle ord som *addition*, *parasoll*, *reflex* och *cell* stavas *aditsjon*, *parasåll*, *refläk* och *säll* (se Noreen 1892).

Nystavarnas stavningsförslag vann trots dess logiska enkelhet inte något större erkännande. Att fullständigt bortse från tradition och bruk gjorde att det fonematiska

förslaget inte fann något stöd i allmänhetens språkbruk. Radikala nystavare stod således mot konservativa traditionalister som Rydqvist. Mellan dessa läger ställde sig Tegnér d.y. I sitt inlägg *Om natur och onatur i fråga om svensk rättstavning* (1886) invände Tegnér mångsidigt mot nystavarnas kraftfulla reformiver. Tegnér höll visserligen med Noreen och nystavarlägret om att en ortografisk förändring var eftersträvansvärd, men en alltför snabb och genomgripande förändring skulle leda till att klyftan till tidigare svenska blev ”värkligt stor” (Tegnér 1886: 9). Till skillnad från Noreen såg inte Tegnér uttalet som den enda styrande principen i stavningsfrågan. Ett ensidigt fasthållande vid ljudenlighetsprincipen skulle emellanåt leda till ”en mycket onaturlig, mycket opraktisk och mycket ofolklig skrift” (Tegnér 1886: 17). Minst lika viktig var den så kallade samhörighetslagen, en morfematisk princip som strävade efter att ”likartade begrepp, uttryckta med likartade ljud, skrivas så långt möjligt är på samma sätt” (Tegnér 1886: 31). Tegnérns ställningstagande grundade sig på insikten om skriftens och talets olika funktioner. Den begreppsliga samhörigheten var i skriften viktigare än den fonetiska. Många invändningar rörde just behandlingen av importord, och han ifrågasatte hur ändamålsenligt det egentligen var att utifrån en pedagogisk synvinkel offra samhörighet för en ljudenlig stavning. Enligt nystavarnas vis skulle grundformen för ord som *cell*, *gest* och *lexikon* stavas *säll*, *sjäst* och *läksikon*. Om orden däremot försågs med avledningsändelser som försköt betoningen till en annan stavelse, skulle bokstavsbilden bli en annan (*selulär*, *sjetikulera*, *leksikalisk*) (Tegnér 1886: 23f).

Kort efter sitt tänkvärda inlägg fick Tegnér i uppdrag av Svenska Akademien att utarbeta en sjätte upplaga av ordlistan. Skillnaden från de tidigare upplagorna som Rydqvist utarbetat är tydlig när det gäller inställningen till importord. Räkner man antalet ord som återfinns i både Leopolds avhandling och SAOL 6 får man följande resultat för alfabetets fyra första bokstäver.

Tabell 2. Antal lånord i Leopolds avhandling, SAOL 1 resp. SAOL 6

Bokstav	Antal upptagna lånord i Leopolds avhandling	Antal lånord som återfinns i både Leopold och SAOL 1	Antal lånord som återfinns i både Leopold och SAOL 6
a	107	15	19
b	53	6	28
c	18	0	6
d	72	5	28

Skillnaden mellan den första och sjätte upplagan av SAOL framträder tydligast för bokstäverna *b*, *c* och *d* – andelen upptagna lånord har ökat. Fortfarande gällde dock restriktionen att det var ”blott de allmännast brukliga som upptagits” (SAOL 6: III). En annan skillnad var att ordlistan förordade en försiktig modernisering av stavningen. I fall där två sätt slogs om herraväldet infördes sidoförmer. Importorden undgick ofta de nya moderniseringsprinciperna som man försökt applicera på inhemska ord. Exempelvis applicerades inte regeln att i allt större utsträckning återge

ä-ljudet med <ä> på importord. Ord som redan på Leopolds dagar stavats *pjes*, *modern*, *kuvert* behöll sitt <e>. Även ord, ”som genom främmande accentförhållanden eller andra yttre märken känneteckna sig som utländska” fortsatte stavas med <e>: *balett*, *process*, *tempo* m.fl. (SAOL 6: VI). Andra utländska ord som etablerat sig i det allmänna bruket försvenskades i sin stavning. Det engelska ordet *strike*, som använts sedan mitten av 1800-talet, skrevs nu *strejk*.

Samma år som ordlistan utkom utfärdades ett kungligt brev som sade att den från och med läsåret 1890/91 skulle utgöra grunden för stavningsundervisningen. Läromedel skrivna 1891 eller senare skulle också följa den nya stavningsnormen (Loman 1986: 134). I och med det fick Sverige för första gången en officiell norm för skolornas rättskrivning (Stähle 1970: 21). Tegnér's recept på framgång liknar Leopolds; i stället för att låta en princip vara allenarådande, var det kompromissandet mellan flera olika principer som utgjorde det vägvinnande valet.

Elva år senare utkom den sjunde upplagan av SAOL. Upplagan följde i stort den sjätte upplagans stavningsprinciper, och den stora skillnaden från föregångaren var att antalet ord hade stigit från cirka 41 000 till över 70 000. En stor del av nytillskotten var importord. Inlånen kunde delas upp i tre kategorier: internationella fackuttryck utan inhemsk motsvarighet; utländska ord ”som vi eljest antingen icke alls eller endast med svårighet och genom långa omskrifningar skulle förmå återgifva i ord”; nya lånord som var så pass etablerade ”att en någorlunda fullständig svensk ordförteckning svårligen kan undgå att lämna dem tillträde” (SAOL 7: II).

De många nya lånorden skulle inte tolkas som en uppmaning till bokens användare att i högre grad än tidigare bruka främmande ord, framför allt inte på de inhemska ordens bekostnad. I valet mellan nationellt och internationellt föredrogs fortfarande det ”vackra, böjliga och uttrycksfulla” svenska språket. Ändå kan man bakom den kraftiga tillökningen skönja ett för Akademien nytt förhållningssätt som påminde om Dalins: i stället för att som tidigare utesluta gällde det nu att omfatta. Den bakomliggande tanken till det nya förhållningssättet var delvis att man ville se ordlistan användas i större utsträckning och av fler människor (SAOL 7: II). Efter som importord var (och är) ett av de områden som vållade en språkanvändare mest svårigheter, var det således bättre att de stod med. På det viset kunde man enklare reglera importordens stavning, genus och böjningsformer. Det hade också skett en del försvenskningar vad gäller stavningen. I överensstämmelse med rådande uttal hade det franska *oi* genomgående ändrats till *oa*. *Trottoir* blev *trottoar*. Uttalet hade också ändrat *-er* till *-är* i ordslut. Nu stod det *karaktär*, *galär* och *grenadjär* i stället för som tidigare *karakter*, *galer* och *grenadier*. Bokstaven *i* hade i ord som det sistnämnda fallet ändrats till *j* (men stavningen med *i* behölls dock som sidoförändring).

Till skillnad från sin föregångare blev den sjunde ordlistans ställning som styrande stavningsnormerare inte lika självklar. Att Akademien i samhörighetens och samnordiskhetens namn valt att behålla *dt* som tecken för t-ljudet och *fv*, *f* och *hv* som tecken för v-ljudet upprörde nystavare, som började bedriva en intensiv lobbyingsverksamhet för att få till stånd ändringar i ljudenlighetens tecken. Folkskollärare och språkvetare (som Lyttkens & Wulff och Noreen) uppuktade både depar-

tement och majestät med utredningar som understödde tanken på ytterligare nystavning, och 1906 skrev både kung och departementschef på det cirkulär som innebar att ljudenligheten fick företräde: i skolor och på ämbetsverk skulle t-ljud hädanefter stavas med *t* eller *tt* och v-ljudet med *v* (Stähle 1970: 22ff). Även om dessa ändringar i första hand gällde stavningen av de inhemska orden kan man tänka sig att detta indirekt ökade osäkerheten kring behandlingen av de främmande orden, då Akademiens position som stavningsnormerare försvagades.

5. 1900-talets första hälft: tal och skrift, språk och stil

5.1. Talspråk och skriftspråk inte detsamma

1906 års stavningsreform hade inneburit en seger för nystavarna, och på cirka tjugo år hade nystavningen helt slagit igenom i tryck (Stähle 1970: 28). Många av anhängarna ville emellertid gå ännu längre i sina reformsträvanden. Kraven på ytterligare reformer kom framför allt från lärarhåll, som såg hur en än mer ljudenlig stavning skulle underlätta inläringen. Däremot var språkvetarna inte längre lika övertygade om att en sådan utveckling var att föredra. Redan 1897 hade Cederschiöld i *Om svenskan som skriftspråk* pekat på att många av de skillnader som fanns mellan tal- och skriftspråk både var oundvikliga och nödvändiga (Teleman ms). Generationen språkvetare som kom efter Noreen och Lundell vände sig också mot tanken på fler reformer (t.ex. Hesselman 1919). Anledningen var deras ökade kunskaper om talspråkets och skriftspråkets olika uppbyggnad och funktioner.

Folkskollärarnas skriftspråkskommitté lade emellertid 1934 fram en utredning om en mer ljudenlig rättstavning. Förslaget vann gehör hos Sveriges folk- och småskollärafföreningar, som tillsammans nio år senare gav Kunglig Majestät en framställning om åtgärder för modernisering och förenkling av rättskrivningsnormerna (Lindstam 1946: 25f, Stähle 1972: 30). Framställningen innehöll punkter som på många sätt skulle påverka importordens stavning, om framställningen skulle gillas (Lindstam 1946: 26). Förutom avskaffandet av ”obehövlige” tecken som <c>, <x> och <z> skulle tecken som inte uttalades avlägsnas, j-ljudet och sj-ljudet alltid tecknas <j> respektive <sj>. Vidare skulle reglerna för dubbelteckning av medljud förenklas och bli undantagslösa, dvs. gälla även för lånord. Konsonant skulle endast dubbeltecknas efter betonad kort vokal, t.ex. *afär*, *kolosal*, *litteratur*. Ett övergripande mål var också att allmänt brukade lånord skulle stavas efter svenska regler.

Framställningen 1943 ledde inte till någon åtgärd, och en anledning till det var säkert den skepsis som språkvetarna visade. Som en direkt följd av kommitténs förslag tog Herman Geijer till orda och menade att genomförandet av en radikal nystavning inte var någon väg att gå. Den hävd ett stavningssätt hade skulle ej rubbas mer än nödvändigt, då det bland annat dels skulle leda till större osäkerhet hos språkbrukarna, dels på ett onödigt vis vidga gapet mellan skilda generationer (Geijer 1934: 213). Några år senare kompletterades den språkvetenskapliga argumenteringen med

ett nygammalt argument – hänsynen till den nordiska språkgemenskapen. Folkskollärarnas nystavartankar skulle innebära att de nordiska skriftspråken skulle fjärra sig än mer från varandra (se Ståhle 1972: 30). Detta vände sig allt fler språkvetare mot, bland andra Erik Noreen (1941: 49) och Erik Wellander, som ställde sig frågande till ytterligare söndring mellan de nordiska språken (1943: 39).

5.2. *Språk, stil och letandet efter danismer*

Under 1900-talets första decennier började språkvetare även att intressera sig alltmer för skönlitterär stilistik (se t.ex. Enkvist 1973). Det nya intresset för stilstudier av det litterära språket ledde till att en del språkvetare ändrade sin inställning till hur man skulle bedöma texter. Många menade att texter i första hand skulle ses som ett individens uttryck och att Noreens syn på språket som ett meddelelsemedel lade för stor vikt vid ändamålsenlig mottagaranpassning (t.ex. Östergren 1908: 59). Fokuseringen flyttades nu till texters upphovsmakare, och för de stilistiskt intresserade språkvetarna blev funktionell språkvård tämligen ointressant (Teleman ms). Stilforskarna ville hellre värna om den goda, rena och svenska stilen. En som tidigt förordade en stilistisk språkvetenskap var Olof Östergren. I förordet till 1907 års *Våra vanligaste främmande ord* – en ordlista över främmande ord, som utkom med jämna mellanrum och fick stor spridning – visade han sin inställning till importord:

”En ordlista med förklaring på främmande ord kan också brukas på annat sätt än som uppslagsbok för ord som man icke förstår. Den som skall skriva något, finner ofta om han är van att läsa främmande språk, att det svenska ordet för en sak icke vill inställa sig för tanken, utan i dess ställe ett främmande ord insmyger sig. Den som nu verkligen vill vinnlägga sig om en ren svensk stil, grubblar en stund efter det lämpliga svenska uttrycket, men finner det ofta icke. Då kan det vara bra att ha till hands en handbok, där man helt lätt kan finna det man söker. Så bruka författare i främmande land använda sina ordböcker och där finns till och med särskilda ordböcker som just avse att hjälpa författaren och den skrivande allmänheten att *finna utbytesord*.” (Östergren 1907: 4)

Ordlistan skulle inte bara förklara främmande ord, utan i lika hög grad vara en hjälp för den som ville ”vinnlägga sig om en ren svensk stil”. Liknande tankegångar syns även i den nusvenska ordbok Östergren var redaktör för (Östergren 1919: Vff).

Ett tecken på att språkvetenskapen hade fått en vridning åt ett stilistiskt håll var tidskriften *Språk och stils* tillkomst. Under tidskriftens första decennier upptogs mycket utrymme av stilstudier av kända författares verk. Många av dessa stilstudier behandlade ordinlån från dansk-norskan. Ordinvandringen från de västliga grannländerna berodde nog till stor del på det så kallade moderna genombrottet som medförde att danska och norska författares popularitet steg i Sverige (Bergman 1943: 86, Teleman ms). Att nyttillskottet av dansk-norska lånord i det svenska ordförrådet var

stort verkar många varit överens om (t.ex. Noreen 1903a, Celander 1904, 1908). Stilstudierna var av skiftande karaktär. En del var i huvudsak deskriptiva; dansk-norska inlån registrerades och härleddes, utan att egentligen värderas. I andra bedömdes ordens funktionalitet utifrån Tegnér's och Noreen's tankar om ändamålsenlighet. Celander (1904) hade exempelvis svårt att utfärda ett generellt omdöme om danismernas värde, utan såg både för- och nackdelar med dem (Grünbaum 1984a: 6). Han välkomnade ett ord som *blaserthet* eftersom det i hans tycke fyllde en lucka i svenskan, men var skeptisk till ett lån som *blödt* (på svenska 'mjukt') eftersom det ledde till en besvärlig flertydighet (Celander 1904: 73). Noreen (1903a) använde sig mestadels av funktionella argument när han ställde sig kritisk till en mängd dansk-norska nymodigheter. Han varnade för homonymi och såg heller ingen anledning till att låna in ett danskt uttryck då svenskan redan hade ett motsvarande fullgott uttryck. Även om hans argumentering utgick ifrån funktionella aspekter får man en känsla av att han ogärna lånade in ord. Man kan diskutera hur funktionellt det är att döma ut ett uttryck som *ta avstånd från* med argumentet att det på svenskan redan finns motsvarigheter som *avsvärja*, *avsäga sig all gemenskap med* och *visa från sig*. I vilka fall betraktas synonymi som något eftersträvansvärt, i vilka fall gör det det inte? I ytterligare andra stilstudier var grundinställningen till danismer ogin. (t.ex. Hylén 1913 och Andersson 1918).

5.3. Språkvetenskapen och språkriktighetshandböcker

Även när inflytandet från det moderna genombrottets författare ebbat ut⁴ fortsatte inställningen till främmande ord hos språkvården vara tydligt puristisk. Under mellankrigstiden kom den åttonde upplagan av SAOL ut. Trots att Svenska Akademien hade förlorat sin roll som enväldig stavningsdomare i samband 1906 års stavningsreform, är den intressant att studera. I viss mån präglades den av en kraftigare purism på ortografisk och lexikal nivå än den sjunde upplagan. Till skillnad från den föregående upplagan men i likhet med Östergrens ordlista över främmande ord, hade SAOL 8 i många fall försetts med svenska utbytesord vid inlånade ord, t.ex. *sockerbagare* vid *konditor*, *postbefordringsavgift* vid *porto* och *slående*, *iögonenfallande*, *påfallande*, *övernaskande* vid *frappant*. Ersättningsorden hade endast införts då det funnits gångbara motsvarigheter i naturligt svenskt språk. Andra främmande ord hade i stor utsträckning inte något ersättningsord, i synnerhet inte internationella termer. En del främmande ord hade fått en försvenskad sidoform, t.ex. *konsär* (*konsert*), *dessär* (*dessert*), *deby* (*debut*), *klaun* (*clown*), *skaut* (*scout*), *scherry* (*sherry*). Bakom denna nystavningsiver låg med stor sannolikhet Noreen, som vid ordlistans utarbetande blivit medlem av Akademien (Holm 1950: 13).

Några år senare skrev Elof Hellqvist sitt omfattande verk *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung* (1926–1930). Även om verkets huvudsakliga syfte var språkhistoriskt, röjde Hellqvist sin inställning till importords berättigande i svenskan. Grundinställningen var att det är bäst att inget låna, i varje fall inte mer än nöden kräver. Väl etablerade lånord såg han emellertid ingen anledning till att bekämpa, inte ens i

fall där det redan fanns ett svenskt ord med snarlik betydelse. Hellqvist pekade på att sådana ordpar berikar och fyllde en funktion i sådana fall då man orden emellan kunde skönja en viss betydelskillnad, och att de ofta hade olika stilvärde. Redan "bofasta mellanfolkliga uttryck" inom teknikens område (t.ex. *telefon, radio*) och vetenskaplig terminologi behöll han gärna. Men "i fråga om nya sådana bör man nog iakttaga en stor varsamhet och allvarligen se till, om här ej vårt språks egna tillgångar lämpligen kunde komma till heders". Däremot skulle nya inlån som inte hunnit rota sig motarbetas, liksom ord som skulle kunna undvaras i svenskan, särskilt i skriftspråket, då de redan hade fullgoda ersättare. Exempel på sistnämnda kategorin var: *celebrera, eminent, expansion, extern, incitement, injektion, konkurrens, match, spoliera, start, tendens*. Det var delvis med sociala argument Hellqvist ville bekämpa dessa ord när han på ett landsfaderligt maner menade att för många ordinlån av denna sort skulle göra språket "ofolkligt" eftersom det skulle bli svårt att "förstå för många av landets barn". Ett mer estetiskt argument åberopade han också: det svenska språket skulle knappast bli "vackrare", utan skulle snarare framstå som "hopplappat" (Hellqvist 1929: 535ff).

Språkvårdens inställning till främmande inslag i det svenska språket kan också spåras i genren språkriktighetshandböcker. Genren hade redan etablerats under 1800-talets två sista decennier och etableringen kan knytas till skol- och utbildningsväsendets framväxt under andra hälften av 1800-talet.⁵ En allt större andel svenskar fick tillgång till det offentliga språket, vilket föranledde språkvetare att börja förmedla sina vetenskapliga insikter i mer eller mindre populariserad form.

En handbok som fick en stor spridning utanför universitetsvärlden var Nils Linders *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*. Boken utkom redan på 1880-talet men fortsatte att komma ut i nya upplagor en bit in på 1900-talet (Tarschys 1955). Linder inleder med att påpeka att modersmålet måste vårdas med "yttersta omsorg både i afseende på uttal, rättstafning, ordböjning, satsfogning, interpunktion och ordförråd! Vi få icke nöja oss med att tala och skriva så, att andra kunna med 'god vilja' förstå oss, utan vi måste uttrycka oss så, att ingen må i våra ord finna något slags otydlighet eller någon annan mening, än den vi velat utsäga" (Linder 1886: 1). En sådan inställning färgade av sig på hans behandling av främmande ord. Främmande ord och vändningar borde i så hög grad som möjligt undvikas, i synnerhet de ord som avvek från svenskans stavnings- och böjningssystem. Linder var den första språkforskare som tog upp den "i svensk skrift ej sällan förekommande franska och engelska" s-pluralen till självständig behandling och menade att den i svenska språket nästan var "obehöflig" (Linder 1886: 105). Man borde inte heller använda sig av främmande ord som man inte visste vad de betydde. Men han bannlyste inte allt som var av främmande börd. En överdriven purism skulle leda "till skada och icke till gagn", och vissa främmande ord som i svenskan blivit oumbärliga och fogat in sig i svenska språkssystemet hade han inget att invända emot (Linder 1886: 208). Men purismvarningen till trots genomsyras boken ändå av en tämligen konservativ språksyn gentemot importorden. Det var med motvilja han tvingades acceptera att en del lånord tågat in i det svenska ordförrådet. I brist på svenska,

bättre uttryck måste man stå ut med ord som *aktie, biljard, byrå, genre, hotell, kulör, provins, salong* (Linder 1886: 208). Och i både tal och skrift ville han rensa bort ord som var onödiga trots att de användes och hade använts sedan länge i svenskan, ibland långt över hundra år. (t.ex. *geni, kurage, imitera*, som alla gjort sitt inträde redan under 1700-talet.) Linders knapphändiga argumentering till varför ett ord borde ogillas ter sig tämligen onyanserad; ord sattes upp på svarta listan utan att han lade någon större vikt vid i vilket sammanhang orden förekom.

1910- och 20-talets språkriktighetshandböcker hade emellertid på ett tydligare sätt tagit intryck av Noreens rationella ståndpunkter och betonade enkelhet, klarhet och stilart och lade stor vikt vid sammanhanget. Samtidigt var den gemensamma utgångspunkten för samtliga böcker att svenska ord generellt sett var bättre än främmande. Svenska ord var lättare att förstå och enklare att stava och uttala och dessutom klart mer praktiska ur ordbildningssynpunkt. En del var i sin framställning mer resonerande och intog en mer nykter position till de främmande orden, t.ex. Gustaf Cederschiöld (1914), Ljungstedt (1920), Ljunggren (1922), Idefors (1928). Den förstnämnde såg en fara med de främmande orden; risken var stor att de skulle leda till att ”lärd och olärd” skulle få svårare att förstå varandra (1914: 15). Andra åberopade visserligen Noreens inställning men när främmande ord skulle till att dryftas verkade rationella ståndpunkter lätt glömmas bort (t.ex. Vilhelm Cederschiöld 1927: 45ff).

Ett av de mest intressant bidragen är Gustaf Cederschiölds *Framtidssvenska* från 1917. Cederschiöld diskuterade i vilken riktning man borde försöka påverka skriftspråket. Skriftspråket hade nämligen brister i det att det var ”för de svenskar, som sakna, högre bildning, onödigt svårt att lära sig förstå tillräckligt väl, än svårare att lära sig tillräckligt väl begagna” (1917: 6). Medicinen för att råda bot på svenskans otillräckligheter stavades ändamålsenlighet. Med en sådan inställning förordade Cederschiöld ofta svenska uttryck framför utländska. Men liksom Noreen slog han fast att det fanns sammanhang då lålandet av främmande ord gick att rättfärdiga:

”På *ett* område tyckes lålandet av främmande ord vara mera berättigat än eljest. Det är i fråga om s. k. fackspråk, där de egentliga facktermerna gärna äro internationella, och där en försvenskning av den lånade facktermen lätt blir alltför obestämd, ej tillräckligt fast och begränsad.” (1917: 37)

Men Cederschiöld reserverar sig:

”Men därför är det icke nödvändigt, att man öppnar dörren på vid gavel och inläpper de inträngande främlingarna utan all slags prövning. I samma mån som det blir fråga om sådant, som skall läras och brukas av ett stort antal svenskar, är det alltid en fördel, om det kan uttryckas i ord, som låta inhemska samt äro lätta att förstå och ihågkomma. T. o. m. för rent vetenskapliga ämnen är det ofta en vinst, om man vid sidan av de fackmässiga, internationella termerna har till sin rådighet inhemska liktydingar, ty vetenskapens huvuddrag och viktigaste landvinningar pläga ju i vår tid göras åtkomliga för breda lager av folket, och därvid bör framställningen icke ned-

tyngas av konstiga ord, när enklare kunna anskaffas.” (1917: 37)

Utöver detta demokratiska skäl till språkrensning, finner man även hos Cederschiöld tankar om att språklig pluralism är en viktig motor för utvecklingen i världen:

”Summan av världskulturens framsteg blir dess större och rikare, ju flera och ju skiljaktigare sins emellan de samverkande nationella särkulturerna äro [...] Må vi därför ej drömma om den framtida världskulturen som alldeles enformig, tröstlöst enahanda över allt! Snarare må för oss hägra en fredlig tävlan, där vart folk efter sin särskilda begåvning och sina särskilda förhållanden strävar till fulländning på egna vägar och inom de områden, där de bästa förutsättningarna för framgång finnas till. Men i samma mån som nationen omhuldar och uppodlar sina säregenskaper, i samma mån behöver den också dessas naturliga uttrycks- och hjälpmedel – det inhemska språket.” (1917: 12f)

Argumenten om demokrati och språklig pluralism är än i dag gångbara inom språkvården (jfr t.ex. Hyldenstam 1996, Teleman & Westman 1997, 1999).

Genrens tungviktare är Wellanders åttahundra sidor tjocka *Riktig svenska* (1939), vars inflytande under 1900-talets mitt och efterkrigstid nog inte kan överskattas. Skillnaden gentemot andra språkhandböcker ligger i dess tankereda, omfattning och auktoritet (Akademien stod bakom). Boken fick ett översvallande mottagande och Wellander blev genom den (och genom radioprogram och språkspalter) en av de mest inflytelserika språkmännen vid 1900-talets mitt (Sigurd 1986: 216ff). På 40- och 50-talen ingick den i utbildningen för många svensklärare och boken utkom i flera upplagor (den sista 1973). Än i dag intar *Riktig svenska* en särställning när det gäller handböcker i språkriktighet.⁶

I avsnittet ”Allmänna riktlinjer” redogjorde Wellander för sin syn på hur man borde skriva. Språkbrukaren uppmanades att skriva kort, klart, enkelt och på svenska. Det antogs vara det bästa sättet att förmedla förståndet människor emellan. För Wellander utgjorde varken citatord (dvs. ord som rent tillfälligt lånats in) eller lånord som anpassat sig till svenskan någon fara. Däremot borde man undvika främmande ord då de vållade svårigheter i stavning, uttal, böjning (genus, numerus, species) och därtill ofta var oklara till sin betydelse. I stället borde man söka efter svenska ersättningsord (Att försvenska främmande ord genom att stava på svenskt sätt såg han inte som en möjlig lösning.) Den största skadan vållade emellertid de främmande orden inom ordbildningen.

”Varje nytt ord, som lånas in i svenskan, innebär att man på den punkten icke gjort sig mödan att utveckla och fullkomna svenskans egna tillgångar i ordämnen och bildningstyper. Detta blir i längden ödesdigert, ty ju ovanare vi bli att se och höra nybildningar, dess räddare bli vi för nya försök, och dess mera lamslås den vilja till nyskapande, som kännetecknar ett livskraftigt språk.” (Wellander 1939: 163)

Wellander var inte övertygad om att de främmande orden berikade svenskan. Visst kunde ett främmande ord understundom tillföra en nyans till svenskans ordförråd, men styrkan i ett sådant argument skulle inte överdrivas. Snarare var fallet att "den ymniga tillströmningen av främmande ord, som icke kunna bli fruktsamma på svensk botten, har till följd en alltjämt fortskridande sterilisering" av svenskan (1939: 170).

Men Wellander hade inte en alltigenom ogin inställning till främmande ord. Ett främmande ords egenskap att vara eufemistisk kunde rättfärdiga dess existens bredvid ett mera inhemskt ord. Folks fåfänga för det utländska moderna gjorde att försäljare gärna sålde *jumper* och *sweater* i stället för *tröja* och *kofta*. Enligt Wellander hade sådana ord ett praktiskt syfte, åtminstone ur säljarens synpunkt. Vidare kunde ett relativt enkelt och kort främmande ord vara ett alternativ då ersättningsordet skulle bli alltför långt och klumpigt med tanke på den fortsatta avledningen, såsom *bil* i stället för *kraftvagn* eller *automobil*. Och ett främmande ord, vars form inte lade några svårare hinder i vägen, kunde vara att föredra om det redan hade hävd i ett flertal språk. Främmande ord i fackspråk (i synnerhet fackspråk med internationell räckvidd) hade han inte heller mycket att invända emot ur begriplighetssynpunkt så länge fackmannen riktade sig till andra fackmän. I själva verket kunde de till och med vara att föredra framför försvenskningförsök. Men fördelarna med de främmande orden skulle som sagt inte överdrivas. I varje framställning som riktade sig till en "bredare allmänhet" borde man i största utsträckning hålla sig till inhemska ord.

Wellanders inställning till främmande ord skiljer sig inte nämnvärt från tidigare språkvårdare under mellankrigstiden. Argumenten är funktionella, men grundinställningen är att svenskan har en "klassiskt, fulländad språkkultur" som (för svenskarna) är klarare, skönare och bättre än det främmande (1939: 163).⁷

6. Efterkrigstiden fram till i dag: engelska och fackspråk

Till efterkrigstiden brukar man knyta samhällliga förändringar som industrisamhällets framväxt och en tilltagande internationalisering. Förändringarna påverkade det språkliga klimatet på olika sätt, varav tre här kommer att lyftas fram. För det första ledde det industrialiserade samhällets ökade krav på rationalisering till striktare arbetsdelning och specialisering. I språket avspeglade sig detta i uppkomsten av många olikartade fackspråk som för den väl insatta var rationella och precisa, men som för den oinvigda tedde sig komplicerade och svårbegripliga. I takt med tiden förändrades även språkvården. Samhällets generella förskjutning mot arbetsdelning och specialisering bidrog säkerligen till att språkvården institutionaliserades (se t.ex. Teleman 1984: 5). Bildandet av Tekniska nomenklaturcentralen 1941 och Nämnden för svensk språkvård (sedan 1974: Svenska språknämnden) tre år senare ska ses mot bakgrund av detta, liksom andra språkvårdsorgan som uppkommit under de senaste decennierna, t.ex. 70-talets tankar på en medicinsk språknämnd och den svenska datatermgrupp som bildades under 90-talet. Så gott som alla betydelsefulla språkvårdsinitiativ under efterkrigstiden utgick från språkvårdande organ.

Ett andra utmärkande drag var den tilltagande internationaliseringen. Det tydligaste avtrycket var det starka kulturella, politiska och ekonomiska inflytandet från USA, som givetvis även påverkade språket, i synnerhet ordförrådet.⁸ Engelskan kom framgent att inta rollen som den dominerande långgivaren på bekostnad av tyskan. Engelskans påverkan har sedan dess varit påtaglig. Det visar inte minst de nyordlistor som Svenska språknämnden sammanställt (*Nyord i svenskan* 1986, *Nyordsboken* 2000), där engelska i synnerhet amerikansk engelska står för merparten av det totala antalet ord och uttryck som kan ses som lån av något slag. Till skillnad från när andra lånordsbøljer sköljde över Sverige hade förutsättningarna för ordinlån under efterkrigstiden ändrats. I grundskolan ersatte engelskan tyskan som första främmande språk, och samhällets modernisering genom urbanisering, en allmänt förhöjd utbildningsnivå och mass- och etermediers framväxt gjorde att engelskan spred sig till fler samhällsskikt.

Allt som oftast gick rationalisering och internationalisering hand i hand. I fackspråk var förekomsten av främmande ord påtaglig. Majoriteten av inlånen var av angloamerikansk börd. Som vi tidigare sett var toleransen mot fackord hög bland språkvårdare, så länge fackuttrycken höll sig inom sina domäner. Under efterkrigstiden luckrades emellertid råkången mellan det allmänna språket och fackspråk upp. Spridningen av fackord till det allmänna språkbruket blev vanligare, och väl där fick de en allt mindre precis innebörd. Med sitt komplicerade fackspråk fick fackmännen ofta svårt att förmedla sina insikter till allmänheten. Språkvården ställde för sådana kommunikationssituationer krav på att fackspråken måste förklaras så att de blev begripliga (t.ex. Molde 1975, Westman 1980).

Ett tredje utmärkande drag är att amerikansk kultur och konsumism slog igenom i Sverige, vilket ledde till allmänskulturella förändringar. Traditionella normsystem och normbärare såsom kyrka och familj började ifrågasättas, och historiskt och socialt givna normer och regler fick nu ge vika för en rationalitet där tilltron till den enskilda individens förnuft alltmer lyftes fram. Förskjutningen från tradition och kollektiv till individuell rationalitet genererade en pragmatisk syn på tillvaron. En följd av detta blev att man i språkriktighetsdiskussioner tog en allt större hänsyn till det unika tillfället, och i stället för att hänvisa till traditionella etablerade språknormer bedömde man nu i högre grad språket från fall till fall (Teleman 1991: 16).

Utöver dessa drag behöver det också ordas något om nordismen. Från och med 40-talet gör sig nordiska samhörighetstankar åter gällande bland språkvårdare. Faktum är att nordismens giltighet var en direkt anledning till Språknämndens tillkomst. En som brukar tillskrivas en viktig roll när det gäller de nordiska tankegångarnas fotfäste är dansken Sven Clausen som i 30-talets ofärdår riktade häftiga angrepp mot den skandinaviska språksöndringen. Clausens tankar var av sin tid; risken att Hitler-Tyskland även skulle försöka ockupera Danmark var stor, och räddningen fanns i ett närmare samgående mellan de tre skandinaviska länderna, såväl politiskt och kulturellt som språkligt (t.ex. Loman 1982: 55ff, Ljunggren 1946). I Sverige fångades Clausens tankar tidigt upp av språkvetare som Elias Wessen (1938) och Erik Noreen (1941). För att kunna samordna de nordiska språkvårdsinsatserna

SAOL övergav formen jos för juice 1998, och företaget Brämhults gjorde detsamma efter rekommendationer från sin reklambyrå.

föddes tanken på en nordisk språknämnd, men snart blev man på det klara med att språkvård som verkade i nordisk riktning inte kunde särskiljas från vården av det nationella språket. Nämnden för svensk språkvård grundades, och nästan lika självklart som det var att vårda det svenska språket var det att ”söka åvägabrinda nordiskt samarbete på språkvårdens område i syfte att vidmakthålla och stärka den nordiska språkgemenskapen” (se t.ex. Bergman 1954, Hänniger 1969: 7).

Strategierna för att stärka den nordiska språkgemenskapen har varit två. Den ena har varit att försöka närma språken varandra genom att ändra den språkliga koden. I första hand har man då riktat in sig på ordförrådet. (Att närma ländernas ortografi, uttal och det språkliga systemet till varandra har an-

setts svårare, även om vissa närt den idén, t.ex. Lindstams stavningsförslag från 1946.) Vad gäller ordförrådet har man försökt närma språken dels genom att ingripa i det redan existerande ordförrådet, dels genom att skapa nya uttryck för nya fenomen. I det första fallet nåddes störst enhet för allmänspråkliga gemensamma termer, t.ex. nationalitetsord och post-, flyg- och meteorologitermer (se t.ex. Grünbaum 1979). I det andra fallet har det ofta handlat om främmande ord. En av de som funderade på hur främmande ord skulle hanteras på bästa nordiska vis var Ljunggren (1946, 1956). Hans övergripande inställning till de främmande orden och deras nordiska ersättare var att de borde beaktas ur särskilt språklig, nordisk och internationell synpunkt. Om man sedan skulle förorda något alternativ fick man ”vara inställd på



betydande jämkningar, beroende på vilken av dessa synpunkter som i det enskilda fallet bör skjutas i förgrunden” (Ljunggren 1956: 24). Ljunggrens resonemang vittnar om pragmatism; inställningen till ett främmande ord kan variera från fall till fall. Om det är det främmande ordet som utgör den gemensamma nämnaren för det tre språken finns det ingen anledning att rata det (Ljunggren 1946: 101).

Den andra strategin har varit att genom upplysning om de nordiska språkens olikheter försökt underlätta kommunikationen mellan danskar, norskar och svenskar. Upplysningsarbetet har tagit sin form i parallellspråkiga ordlistor, som Gösta Bergmans ordlista *Särsvenskt och samnordiskt* (1946) och *Skandinavisk ordbok* (1994). Även i Bergmans ordlista får purismen stå tillbaka, till förmån för samnordiska hänsyn. Om den gemensamma nämnaren för de tre språken är ett främmande ord föreslås det, t.ex. *dessert (efterrätt)*, *elevator (hiss)*, *honorar (arvode) transporterera (forsla)*. Emellanåt råder det omvända, och valet stannar vid ett inhemskt ord i stället för ett främmande, t.ex. *dödsbo (stärbbhus)*, *enastående (unik)*, *grönsaker (legymer)*, *sjukhus (lasarett)* (Bergman 1946: 7). Det är tanken på en nordisk samhörighet som faller avgörandet.⁹

6.1 I Wellanders efterföljd, fram till mitten på 60-talet

Efterkrigstidens institutionaliserade språkvård intog till en början en likartad inställning till främmande ord som Wellander gjort. De många främmande orden var ett problem och utgjorde i stor utsträckning ”ett onödigt bildningsstreck” i det att de anpassade sig dåligt till det svenska språksystemet (Ljunggren 1946: 47). I stället borde man i första hand finna utbytesord. Men i större utsträckning än vad *Riktig svenska* gjorde poängterades dock att olägenheterna med de främmande orden inte alltid gjorde sig gällande. Poängterandet kan ses som ett tecken i tiden. Med världskrigens slut kom insikten att Sverige var på väg in i en allt mer internationaliserad värld.¹⁰ I längden skulle det inte att gå att undvika främmande ord.

I en del fall kunde alltså främmande ords nackdelar uppvägas av mer eller mindre påtagliga fördelar. Exempelvis kunde ett främmande ord vara att föredra då ersättningsord inte hade samma betydelseomfång som det främmande ordet. Ljunggren menade att ett ord som *biljett* är en bra och praktisk beteckning för ”diverse lappar och märken, som berättigar innehavaren till deltagande i något eller åtnjutande av något”, då ordet fyller en hyperonymisk lucka (1946: 59). (Wellander skulle ha sagt bilda nytt). Ett annat exempel där ett främmande ord kunde vara överlägset en inhemska bildning var i fall där den senare ledde tanken fel och gav upphov till olämpliga eller vilseledande associationer. Bergman (1955: 71) såg *helikopter* som en gångbar fackterm i förhållande till det mer genomskinliga *skruvflyg*, och Ljunggren (1946: 57) tog norskans översättningslån *kringkastning* som ett belysande exempel på ett inte alltför lyckat översättningslån för det engelska *broadcasting*. (Wellander hade behållit *helikopter*, men även kunnat tänka sig *gnist* i stället *radio* (1939: 158). Vidare kunde ett främmande ord medföra stilistisk omväxling och skänka det svenska språ-

ket en ytterligare nyans (t.ex. Ståhle 1962: 54). Visst kunde man med längre omskrivning återge ett främmande ords innebörd, men för Bergman kunde ett ord som *likvidera* inte utan vidare ersättas med inhemska ord som *döda*, *mörda* eller *avdaga-taga* (Bergman 1955: 70). Ljunggren underströk dock att denna vidsynthet mot de främmande orden inte skulle urarta till undfallenhet.

Alla språk skars emellertid inte över samma kam. Medan man gärna såg samhörigheten mellan de nordiska språken, betonades problemen med de många inlånen från engelskan. Symptomatiskt är att de sociala argument som tidigare åberopats mot de främmande orden gjorde sig mindre märkbara, medan tanken på att ett ohämmat inlån från engelskan skulle leda till oordning i det svenska språksystemet allt oftare användes i argumenteringen (t.ex. Bergman 1954: 24). Anledningen till de sociala argumentens försvagning kan knytas till en allt vidare spridd engelskkunnighet bland allt fler svenskar.

När det gäller s-pluralen stod språkvården så gott som enad; den fortsatte att betraktas som olämplig (Bergman 1950: 94ff, 1954: 19, 1962b: 22f, Wellander 1954: 278f, Ståhle 1962: 67f). SAOL fortsatte visserligen att ha med ändelsen, men föreslog även svenska böjningsalternativ med argumentet att ordlistan hade ”skyldighet att söka befria oss från krångligheterna och så långt som möjligt göra språket lättare och enklare – och varför inte mera svenskt” (Holm 1951: 42).

Att efterkrigstidens förutsättningar hade ändrats i och med engelskans breda intåg kan också spåras på andra nivåer i språket. När det gällde ortografiska överväganden efterlyste Wessén principer och ett mer genomtänkt sätt att hantera de engelska ordinlånen (Wessén 1955: 19). Nämnden för svensk språkvård intog en försiktig attityd, även om den kunde godta smärre modifieringar av stavningen av införlivade ord, t.ex. konsonantfördubbling i slutljud, såsom i *grogg*, *jobb*, *klubb*, *mobb*, *plattform* (Bergman 1955: 82). Men samtidigt kunde det inte vara ändamålsenligt att ”lägga ensidigt fonetiska synpunkter på denna fråga” (Bergman 1954: 12). Den försiktiga hållningen berodde till stor del på engelskans särställning:

”Inom en förutsebar framtid kommer praktiskt taget varje svenskt skolbarn att ha gjort bekantskap med engelska, lärt sig de vanligaste ordens skriftbilder och uttal. I radion hör man en hel del engelska. Musik- och sportintresset ökar undomens [sic] förtrogenhet med engelska [...] Det är, som jag ser det, viktigare att översätta de krångliga uttrycken till god svenska än att omstava de engelska lånord som vi i övrigt accepterar.” (Bergman 1955: 81f)

Den nionde upplagan av SAOL från 1950 var däremot lite djävare. Även om ordlistans utmönstrat försvenskade former som fanns med i den åttonde upplagan (*buké*, *dessär*, *klaun*, *skaut*, *deby*, *burgeoasi*) såg man gärna en fortsatt försvenskning av främmande ord som bitit sig fast i det svenska ordförrådet, t.ex. *sprää* (från eng. *to spray*). Enligt redaktionen som stod bakom ordlistan var stavningen ur praktisk synpunkt bäst om den var sådan ”att orden blir lättast att skriva rätt, att de blir lättast att uttala rätt och framför allt att de blir lättast att läsa rätt och uppfatta rätt” (Holm 1951: 69f). Samtidigt fortsatte man att ta hänsyn till bruket, och lät de flesta nyinförda för-

merna stå sida vid sida med föregående upplagas. Ändringarna innebar bland annat att man i likhet med Leopold sökte använda <k> i stället för <c>, <ch> och <q>. I strävan att nå en förenkling i stavningen av sj-ljudet infördes i några fall försvenskade sidoformer, t.ex. *sjal*, *asjett*, *sjakal*, *kautsjuk*. Men nyare engelska lånord behöll stavningen med <sh>, t.ex. *shoppa*, *shorts*, *shaker*, *rush*.

På ordbildningsnivå diskuterades också främmande språks inflytande. Suffixen *-ic*, *-y*, *-ize* och *-ate* vållade inte några större problem utan ersattes vanligtvis med *-isk*, *-ig* och *-isera* och *-era* (t.ex. *allergic*, *sporty*, *synchronize* och *laminare*). Ord bestående av romansk stam och germansk avledningsändelse accepterades i högre grad än det motsatta. Romanska suffix till germanska stammar betraktades ofta som "bastarder", ord som *bokstavera*, *slitage*, *läckage*, *buskage*, *lastage* och *byggnation* skorrade "illa i ett för god svenska uppövat språköra" (Ståhle 1962: 56ff). Akademiens ordlista gav i sådana fall lämpliga svenska utbytesord: *stava*, *förlitning*, *nötning*, *läckning*, *buskgrupp*, *busksnår*, *last- och lossningsplats*, *bygge*, *byggenskap* (se Holm 1951: 48f).

Det kraftiga inflödet från engelskan kunde också spåras i de många översättningslån som hämtades från engelskan. *Ansiktslyftning*, *bandspelare*, *frilans*, *hästsvans*, *kedjereaktion*, *köpcentrum*, *spökskrivare* ansågs som alldeles utmärkta svenska ord, trots att de var kalkerade på främmande ord. Däremot ogillade man betydelselån som ledde till att ett redan existerande svenskt ord fick en ny betydelse. Ett exempel var när *varna* fick betydelsen 'meddela', ett annat *romans* som under engelsk påverkan även tog betydelsen 'kort kärlekshistoria' (Bergman 1962a: 34f).

6.2 Från slutet av 60-talet. Demokrati, jämlikhet och språksociologi

Karakteristiskt för den språkvård som utövades under efterkrigstidens två första decennier var att den ägnade sig åt att vårda och standardisera den språkliga koden (Teleman 1984: 10). Men allteftersom skedde det en förskjutning mot att språkbrukaren och språkbruket började uppmärksammas (t.ex. Molde 1971). Förskjutningen kan säkert knytas till språkvetenskapens orientering i en mer sociologisk riktning, som medförde en ökad medvetenhet om språklig variation och upptäckten av att det inte endast fanns ett standardspråk att vårda. Mer övergripande kan förskjutningen förklaras av det sena 60-talets och 70-talets samhällliga förändringar där tankar om demokrati, jämställdhet och individuell frihet växte sig starka. Språkvården färgades av demokratiska mål och bland språkvårdare och i språkriktighetsdiskussioner började en ökad tolerans gentemot olika språkliga varieteter göra sig synlig.

Med språkbrukaren placerad i fokus uppmärksammades språket också som identitetsmarkör, och den norenska ändamålsenlighetsprincipen fick nu sällskap av det som Teleman kallat för identifikationsprincipen. Insikten att det fanns flera språkliga normer i det svenska samhället, vilka olika språkbrukare identifierade sig olika mycket med innebar att språkets identitetsskapande uppgift betonades (se Teleman 1984).¹¹ Man började ta en allt större hänsyn till i vilken kontext ett språkligt uttryck figurerade, och i stället för att hänvisa till traditionella etablerade språknormer

bedömdes nu i högre grad språket från fall till fall (Teleman 1991: 16). Utmärkande för förskjutningen mot språkbruk var också att värdeskalan rätt-fel övergavs allt oftare för bra-dåligt eller lämpligt-olämpligt.

Dahlstedt (1967, 1977) var en av dem som tydligast diskuterade och formulerade hur en demokratisk språkvård skulle agera. Målet för en språkvård med demokratiska förtecken var att söka förena ”jämlighet med frihet, standard med individuell och regional mångfald, rationell effektivitet med öppenhet och känslighet” (Dahlstedt 1977: 15). För Dahlstedt innebar det mer konkret bland annat en strävan efter ”en konsekvent och lättlärd stavning”, ”semantisk genomskinlighet hos mindre vanliga ord”, ”en god förbindelse mellan fackspråk och allmänspråk” och en ”öppenhet och enkelhet i myndigheternas språk”. Dahlstedts strävan kan knytas till synen på importord. Exempelvis leder semantisk genomskinlighet hos mindre vanliga ord ofta till en purism. Dahlstedt menade att orden *århundrade*, *årtionde* och *femårsperiod* var att föredra framför *sekel*, *decennium* och *lustrum*, då en svensk utan ingående kunskaper i främmande språk skulle få det svårare att sluta sig till de tre sistnämndas ordens betydelse eftersom dessa inte kunde kopplas till ”andra närstående ord” (Dahlstedt 1967: 109).

Men Dahlstedt tillstod också att en demokratiskt inriktad språkvård var, liksom en demokratisk åskådning över huvud taget, komplicerad och delvis motsägelsefull (Dahlstedt 1977: 15). Att man med demokratiska argument kunde komma fram till olika resultat visar bland annat de två stora ordböcker som gavs ut under den här perioden: SAOL 10 (1973) och *Bonniers svenska ordbok* (1980). Deras behandling av pluralsuffixet *-s* är belysande för hur en implicit språkvård med demokratiska förtecken kan ta sig uttryck. I den tionde upplagan av Svenska Akademiens ordlista hade i stort sett alla fall av *s*-plural utmönstrats. Tanken var att på det viset främja de svenska böjningsformerna. Argumentet var att användningen av *s*-formerna i svenska borde jämföras med bruket av citator, och eftersom dessa inte var upptagna i ordlistan motiverade inte heller *s*-pluralen sin plats (Mattsson 1974: 96). Utmönstringen innebar en förenkling av den explicita normen. Den bakomliggande tanken kan på ett sätt ses som demokratisk, i det att den leder till att språkssystemet blir mer lätthanterligt; i stället för flera pluralformer för ett och samma ord strävade ordlistan efter att endast tillhandahålla en form för ett ord. I *Bonniers svenska ordbok* finner man däremot ett större hänsynstagande till bruket, något som också kan ses som demokratiskt. Man accepterar att *s*-pluralen används, och bortser från om den är lämplig eller ej och om denna hänsyn ”skapar en ny och eventuellt svårare implicit norm eller ej” (Söderberg 1983: 10, Grünbaum 1984b).

Jämmandet mellan språkbruk och språkssystem känns igen från tidigare skeden i svensk språkvårdshistoria. Liksom Tegnér intog språkvården en tämligen pragmatisk hållning och behandlade de främmande orden från fall till fall. Det som avgjorde om ett nytt, inlånat ord var godtagbart var dess funktionsduglighet, inte dess härkomst (t.ex. Clausén 1983, Grünbaum 1986). Grünbaum redogjorde för hur språkvården ville ha det och listade några av de kriterier som gällde vid bedömningen av importord. För det första skulle importorden fylla ett behov i språket. Om det redan fanns

en etablerad och fungerande motsvarighet, skulle den i princip ha företräde. Varför *inter-change* när man kunde använda *utbyte*? För det andra skulle orden passa in i det svenska ljudsystemet. Gärna *tejp*, *sprej*, *mobba*, men ogärna *approach*, *hearing*. För det tredje skulle orden också gå att anpassa till det svenska böjningssystemet. Och för det fjärde skulle de helst gå att ge en stavning som svarar mot det svenska uttalet (*tejp* och *tajt* ansågs smidigare än *tape* och *tight*). För abstrakta ord gällde även att de borde vara genomskinliga, vilket ofta innebar att inhemska bildningar var att föredra. Det var lättare att förstå *främlingskänsla* än *alienation*, *återskapa* än *rekonfigurera*. Således funktionella kriterier som om de efterlevdes ledde mot purism. Motarbetandet av främmande ord fann nu sin ideologiska motivering allt oftare (i överensstämmelse med den rådande tidsandan) i demokratismen, och idén om allas tillgång till skriftspråket (Hellberg 1986: 34). Mer eller mindre tydligt fann man hos vissa också en tydlig aversion mot den kommersiella och utslätande angloamerikanska masskulturen som med sin globala spridning hotade att kväva alla andra framvuxna kulturformer (se t.ex. Westman 1986: 32, Olsson 1987: 26f).

Även om det var på detta vis språkvården ville ha det, insåg man samtidigt att det inte gick att bortse från bruket. I hur hög grad bruket fick falla avgörandet berodde på vilken nivå i språkssystemet man behandlade. Vad gäller stavning var målet att tal och skrift i möjligaste mån stämde överens. Antingen kunde man anpassa stavning efter uttal (*tejp*, *mejl*, *rejuv*) eller uttal efter stavning (*jury*, *laser*). Båda strategierna kunde drabba språkbrukare som var bekanta med hur de aktuella orden stavades och uttalades på det långivade språket (se Edlund & Hene 1992: 102ff). Stavningsanpassningen var mer eller mindre framgångsrik, men tendensen var enligt många klar. Martin Gellerstam, ansvarig redaktör för den elfte (1986) och tolfte (1998) upplagan av SAOL, hävdade att den ökade kontakten med främmande språk gjorde språkbrukaren mindre benägen att välja en försvenskad form framför den ursprungliga. Skiljelinjen går någonstans på 60-talet – och därefter är det svårt att försvenska. (Gellerstam 1987: 6ff, SAOL 11 1986: 11). Det ofta återkommande exemplet var stavningen av *juice*. Den försvenskade stavningen *jos* infördes i SAOL 10. Formen fanns fortfarande med i den elfte upplagan men betraktades där som andra form. I den senaste upplagan (1998) var *juice* den enda formen. Andra ord där ordlistans senaste upplaga valde att inte försvenska stavningen av engelska ord var *display*, *game*, *hit*, *input*, *pop*, *shipping*, *split*.

Problemen med importorden blev tydliga när de skulle fogas in i det svenska morfologiska systemet och förses med böjnings- och avledningsändelser. Ord som *beige*, *cancer*, *drive*, *pacemaker* och *rave* var så länge de stod i grundform oproblematiska. Men att i skrift kongruera *beige*, pluralböja *cancer* och *pacemaker* eller bilda avledningar till *drive* och *rave* ledde till besvärligheter (läs Garlén 1996). Till den morfologiska nivån hör också s-pluralen. I denna fråga framstod språkvården inte som lika enad som i andra frågor, och möjligen går det att se en skillnad mellan explicit och implicit språkvårdsarbete. Instanser som bedrev en mer explicit språkvård godkände inte formen med argumentet att den ledde till problem i speciesböjningen. Formen betraktades som "olämplig" och "främmande för det svenska böj-

ningssystemet” (*Svenska skrivregler* 1991, 2000: 70, *Skrivregler från TNC* 2001: 85). I den uttalat deskriptiva *Svenska Akademiens grammatik* (1999) där beskrivningen av det svenska språket stod i centrum erkändes däremot s-pluralen som den sjunde deklinationsformen. SAOL 12 och *Nationalencyklopedins ordbok (NEO)* valde att i många fall ta med två böjningsvarianter. Exempelvis kunde ordet *partner* antingen pluralböjas med *-s* eller så behölls den singulara formen även i plural. Ordlistornas alternativformer kan ses som en kompromiss mellan hur språkbruket i själva verket såg ut och hur man skulle vilja att det såg ut. Ordlistornas kompromiss syntes också i det avledda ordet *dop(n)ing*. (Varianten *dopning* har emellertid fått ta större utrymme i anspråk i SAOL 12, jfr t.ex. antalet sammansättningar med *doping-* respektive *dopnings-* som förled. Med *jogg(n)ing* är det tvärtom.)

Som redan nämnts förhöll sig språkvården tämligen kritisk till importord som uttryckte detsamma som redan existerande svenska ord, importord som gav upphov till polysemi (t.ex. *ge någon kredit* [’erkännande’]) eller som ledde till oreda i det svenska språksystemet. Åsikterna om när ett främmande ord betydde detsamma som svenska ord skiftade bland språkvårdare. Enstaka språkvårdare godkände exempelvis den försvenskade varianten *kredd* som synonym till *förtroende*, *trovärdighet*, *uppskattning*, *gillande* (från engelskans *cred*) (Grünbaum 2001: 70). Andra menade nog att en sådant ord tillförde svenskan väldigt lite.

För att begränsa engelska importord försökte språkvården, likt Östergren tillhanda hålla svenska synonymer. Den mer eller mindre uttalade förhoppningen var att det mer svenskklingande alternativet ”på något sätt skulle appellera till språkbrukarens omedvetna regelsystem” så att språkbrukaren skulle tilltalas av det (Hellberg 1986: 35). Ett av många exempel på att denna strategi tillämpades var den lista över onödiga engelska ord som fanns på Svenska språknämndens webbplats (<http://www.spraknamnden.se>). Språkvetaren Lars Melin var en av få som inte drog upp en gräns mellan svenska och främmande ord när han pekade på importords emotiva plusvärde gentemot svenska ersättningsord. Att man i vissa sammanhang utnyttjade engelskans höga prestigevärde för att åstadkomma en viss emotiv effekt, var enligt Melin fullkomligt naturligt. Det var faktiskt inte märkligare än att språkbrukare var ”benägna att variera stilistiska nyanser eller använda retoriska effekter” (Melin 1987: 26). Att företag i platsannonser sökte efter en *trainee* eller en *controller* i stället för en *lärling* eller en *kamrer* måste bero på att de förstnämnda var bestyckade med en eftersträvanvärd klang som de två ersättningsorden saknade. Och att till varje pris propagera för svenska ersättningsord för ”vitsiga och väljudande” engelska uttryck som *smart card* och *hard card* ansåg Melin vara svårt. I stället borde man lära sig hantera nackdelarna med de främmande ordens särmärken (Melin 1987: 25). Hur nackdelarna skulle hanteras diskuterades emellertid inte.

Större tolerans visade språkvården de översättningslån som hämtats från engelskan (t.ex. Ellergård 1989). Moberg har visat hur idiom som *bli tagen med byxorna nere*, *slå i taket* och *få kalla fötter* hade ett välgörande inflytande på svenskan. Förutom att idiomlånen innebar ett tillskott till svenskan, tycktes de också blåsa liv i gamla välkända metaforer eller stimulera till nybildningar. När *få kalla fötter* började användas under

1970-talet fick det rätt snart sällskap av andra idiom där fot utgjorde huvudordet, t.ex. *ha varmt/bra/bättre/mycket/ordentligt/torrt på fötterna* (Moberg 1996). En anledning till att de fick fotfäste och i stor uträkning accepterades av språkvården var nog att de så enkelt smälte in i sin nya omgivning. Andra idiom, som var tätt sammanvävda med den angloamerikanska kulturen som *det är inte min tekopp*, fick inte språkvårdens (eller språkbrukarnas) välsignelse.

Importordens intåg diskuterades också bland de språkvårdare som ägnade sig åt terminologiarbete och fackspråk. Utgångspunkten var att människor som kom i kontakt med ett fackområde behövde förståeliga beskrivningar med svenska ord eller lånord som gick att hantera på svenska. I mer eller mindre preskriptiv anda arbetade Terminologicentrum TNC och mindre termgrupper som Svenska läkaresällskapets rådgivning, Svenska datatermgruppen, Svenska biotermgruppen för en mer enhetlig och i många fall mer svensk terminologi. De olika termorganisationernas kriterier för en god term var i stort desamma. En term borde vara precis, entydig, accepterad av fackmän, genomsynlig, språkekonomisk samt passa in i svenskt språksystem och inte leda till missförstånd (se bl.a. Bucher 1993, *Om teknikens språk* 1977, se även Clausén 1985, 1989 och Nyman 1993 för tankar om medicinsk språkvård). Emellanåt kunde det vara svårt att uppfylla alla dessa kriterier samtidigt och hur en term skulle hanteras krävde således ständiga avvägningar. I en del fall kunde det då inträffa att olika språkvårdande instanser gav olika råd, något som givetvis var olyckligt för den språkbrukare som ville ha entydiga rekommendationer. Ett exempel var hur den engelska termen *pellet* skulle stavas, böjas och uttalas på svenska (Bucher 1999). TNC och Svenska språknämnden tog fasta på olika kriterier i denna språkfråga och förordade därför olika svenska former. TNC:s råd var formen *pellet* och grundade sig bland annat på hur de som tillverkade och saluförde pelletprodukter uttalade ordet (dvs. betoningen på första stavelsen). Språknämnden rekommenderade däremot formen *pellett*, med betoningen på andra stavelsen, med argumentet att den bättre anslöt sig till uttals- och böjningsmönster hos andra ord som *balett*, *biljett*, *polett*. Språkbruk kontra språksystem således. För att undvika att stå med olika råd inom dataterminologi tog språkvården initiativ till en svensk datatermgrupp med representanter från databranschen, medierna och språkvården (t.ex. Holmér 1999). Gruppen tillhandahöll alternativ åt rådvilla dataanvändare och tog till sin uppgift att publicera normerande rekommendationer för svenska datatermer. I första hand förordade den ett befintligt svenskt ord med argumentet att ett svenskt ord som redan brukades hade störst chans att få genomslag (hellre *skrivare* än *printer*). Om det inte fanns någon bra svensk term i bruk skapade man en. Detta kunde antingen ske genom att man gjorde ett översättningslån (*mus* för *mouse*, *bläckstråleskivare* för *ink jet writer*) eller att man utifrån begreppet fann en god svensk term (*gränssnitt* för *interface*, *säkerhetskopior* för *backup*). I fall där källspråkets term var så vida spridd att den knappast gick att ersätta, importerade man ofta det främmande ordet. Ordinlån kunde också ske när man inte kunde finna en bra svensk benämning och ett nytt begrepp kunde vara svårt att på ett kort sätt beskriva med svenska ord (*server*, *webb*). Kraven på det inlånade ordet var då att det skulle ansluta sig till det svenska språksystemet vad gäller uttal, stavning, ordböjning och ordbildning (Karlsson 1997, 1998a, 1998b).

Sammantaget kan man se perioden som tämligen homogen, där de språkvårdande resonemangen i stort var desamma. Hänsynen till bruk och situation ökade, och funktionella argument förankrade i ett demokratiskt synsätt kom alltmer att göra sig påmind. I hur hög grad språkvården arbetade med frågan om importord skiftade emellertid. Diskussionen tog ordentlig fart under 1980-talet då engelskans inflytande på svenskan började ägnas allt mer tid. Omfattande korpusundersökningar genomfördes där andelen engelska lånord i tryckt text beräknades (se Chrystal 1988, Ljung 1986, 1988, Ellergård 1989), Nordens språkvårdare ägnade konferenser åt engelskan och Svenska språknämnden fyllde hela nummer av *Språkvård* (1986: 3) med diskussioner kring engelskan. Grundinställningen var att ett visst mått av utländskt ordinflöde bara visade på att språket inte gått i stå utan fortsatte att utvecklas.

Diskussionen fortgick under 90-talet, dock med en lite annan belysning. Från att tidigare ägnat sig åt korpusvård började man nu fundera på svenskans position och status i det svenska samhället. Svenskans ställning som Sveriges huvudspråk var inte längre lika självklar som den varit under efterkrigstiden. Klivet in i en europeisk gemenskap och en ökad globalisering inom områden som ekonomi, politik och informationsteknologi var faktorer som bidrog till att den nationella autonomi inte längre var lika ohotad. En av de första som på allvar funderade över svenskans framtida utsikter i en alltmer internationaliserad och överstatlig värld var Ulf Teleman (1992). Centralt för att svenskan skulle kunna behålla sin så tidigare självklara ställning som enda samhällsbärande språk i Sverige var en fortsatt stark position inom områden för offentligt språkbruk, bland annat inom vetenskap och utbildning, politik och administration och näringsliv. Teleman såg även sambandet mellan korpusvård och statusvård. Att ett språk lånade in utländskt språkgods behövde i sig inte leda till en försämring eller försvagning av språket. Däremot kunde en sådan inlåning ses som ett ”tecken på en nedlåtande attityd från språkbrukarnas sida gentemot det egna modersmålet” (Teleman 1992: 8). I förlängningen skulle en sådan inställning kunna leda till en försvagning i form av förlorad status.

För att hindra att svenskan försvagades ytterligare utarbetade Svenska språknämnden på uppdrag av regeringen ett handlingsprogram för att främja det svenska språket. Grundbulten i programmet var att det svenska språkets ställning som samhällsbärande och komplett språk i Sverige borde lagfästas (*Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket* 1998). Det innebar givetvis inte att man ville bannlysa engelskan (eller något annat språk för den delen). Det handlade snarare om att på ett så smidigt sätt som möjligt lotsa den svenska språkgemenskapen in i en ny flerspråkig situation, där det var nödvändigt att behärska sitt modersmål, svenska och inte minst engelska (Hyltenstam 1999). Språkvårdens argument var i grunden demokratiska; om svenskan led domänförluster mot engelskan alltför snabbt och förvandlades till ett språk som enbart talades vid köksbordet skulle de delar av befolkningen som inte kunde engelska så bra stängas ute från viktiga delar av offentligheten. Ett alltför snabbt språkbyte skulle även leda till en fördumning då svenskar i allmänhet behärskade engelska sämre än svenska (Hyltenstam 1996, Teleman & Westman 1999). Handlingsprogrammet blev senare en viktig utgångspunkt för den parlamentariska utred-

ningen *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket* (2002). För att få reda på vilken status det svenska språket verkligen hade genomfördes undersökningar inom olika funktionsdomäner. Några exempel: Gunnarsson & Öhman (1997) kartlade språksituationen vid ett svenskt universitet; Josephson & Jämtelid (2000) språkvalet i svenskt arbetsliv; Melander (2000) hur inträdet i EU påverkat politikerna och tjänstemäns språkbruk och slutligen Sharp (2001) som skrev en avhandling om hur mycket engelska det fanns i olika varianter av talad svenska. Sharps avhandling visade tydligt att engelskans inflytande varierade beroende på vilken kontext man undersökte.

7. Sammanfattande avslutning

Under de senaste två hundra åren har särskilt fyra språk i tur och ordning hamnat under svenska språkvårdarens lupp – franska, tyska, dansk-norska och engelska. Det franska språkets inflytande var visserligen i avtagande när 1800-talet inleddes, men de franska ordinlänerna fortsatte ändå ställa till oreda i det svenska språksystemet en bra bit in på seklet. Med Leopolds avhandling fastställdes det emellertid principer och regler för hur de etablerade och oumbärliga främmande orden skulle försvenskas. För Leopold utgjorde ordinlän i sig inget hot mot svenskan, hans puristiska tankegångar låg på den ortografiska nivån.

Nästa språk att utöva ett påfallande inflytande på svenskan blev tyskan som allteftersom 1800-talet fortskred uppmärksammades av språkvården.¹² Det språkliga inflytandet avspeglade den starka kulturella ställning Tyskland hade i Sverige under denna tid. Från Tyskland hämtades också nationalromantiskt tankegods där vurmen för nationen och det genuint ursprungliga var stor. Det genuint ursprungliga bidrog till att många började betrakta Skandinavien som den tänkta nationen. Skandinavismen gjorde i sin tur att motviljan mot det icke-nordiska ökade. Tyskan började ses som något att bekämpa. Det tyska ordinlånandet var emellertid inte lika märkbart som romanska ordinlän på grund av svenska och tyskans strukturella likheter. Trots detta eller just därför skärpte stora delar av språkvården hållningen mot även tyskan. Argumentationen för att inte erkänna inlån var i huvudsak öppet emotionell; det svenska språket var det bästa av språk och borde varken befläckas av eller sätta sig i skuld till andra språk genom inlån av ord eller avledning. Den övergripande strategin var att tillgripa lexikalisk och morfologisk purism.

Under 1800-talets sista årtionden ersattes den historisk-romantiska språkkuppfattningen som dominerat universitetsvärlden av en mer rationell. Med junggrammatikernas inträde i språkvetenskapen betonades funktion som meddelsemedel. Junggrammatikerna stora intresse för det talade språket och det allmänna språkbruket innebar också att man ogärna lanserade ersättningsord för främmande ord i fall de inte hade någon hävd i språkbruket. Bättre då att försöka anpassa importordens stavning efter hur de uttalades på svenska.

1800-talets avslutande decennier inrymde också att ord av dansk-norsk börd började dyka upp i svenska språket. Ordinflödet kan inte ses som ett resultat av en aktiv

skandinavismplanering utan berodde till stor del på att danska och norska författares tilltagande popularitet i samband med det ”det moderna genombrottet”. Att inflödet fick så stor uppmärksamhet berodde sannolikt på att stilistikforskningen fick större utrymme inom den språkvetenskapliga sfären. Med den betraktades språket inte bara ur ett funktionellt perspektiv, utan lika mycket som ett uttrycksmedel för den individ som stod bakom ett yttrande eller en text.

För språk- och stilforskare blev det viktigt att värna om en god, ren och svensk stil och deras inställning till det dansk-norska inflytandet på det svenska ordförrådet blev ibland negativ. Ofta var det med funktionella argument som man försökte legitimera ståndpunkten att det var bättre att använda sig av på svenska redan etablerade ord, men emellanåt färgades argumentationen emotionell.

Purismen levde emellertid kvar under den mellankrigstid som följde, och språkvårdarens inställning till importord, oavsett språkligt ursprung, var tämligen kritisk. I första hand förespråkades ersättningsord, alltså en lexikalisk purism. Främmande ord skulle undvikas eftersom de lamslog viljan till att skapa nya ord efter svenska ordbildningsmönster. De ledde även till besvärligheter när det gällde stavning, uttal och böjning. I sin argumentering använde språkvården sig av funktionella argument, samtidigt som inställningen var att svenskan var skönare och bättre än allt främmande.

Under andra hälften av 1900-talet ökade inflödet av engelska ord i svenskan. Samhällets modernisering i form av urbanisering, en allmänt förhöjd utbildningsnivå och framväxten av mass- och etermedier innebar att engelskan spred sig i allt snabbare takt till allt fler människor. I takt med att tankarna om demokrati, jämställdhet och individens frihet vann gehör förändrades också synen på språket och språkvård. Språkvården blev i många fall mer pragmatisk i sitt agerande och visade en allt större lyhördhet för språkbruk, språklig variation, kontext och språkets identitetsskapande funktion. Argumentationen skilde sig därvid från första hälften av 1900-talet. De allra flesta språkvårdare menade att ett visst inflöde av importord skulle ses som ett sundhetsstecken. Samtidigt ställdes krav på de inlån som var på väg att bli en del av det svenska ordförrådet. Viktigt var bland annat att de i så stor utsträckning som möjligt anslöt sig i sitt uttal, sin böjning och sin stavning till det svenska språksystemet. Det främmande ordet skulle dessutom fylla ett behov i svenskan. De uppställda kraven motiverades med demokratiska argument. Importord som inte anpassade sig skulle bli svårhanterliga och antagligen leda till att en större andel osäkra språkbrukare. Importord som var ogenomskinliga kunde vara svåra förstå för dem som stötte på de främmande orden för första gången. I många fall fick språkbruket avgöra om man skulle försvenska det engelska uttrycket till det svenska språksystemet eller förorda ett ersättningsord.

Översikten har inte i någon större utsträckning diskuterat vilket inflytande olika språkvårdande initiativ haft på det allmänna språkbruket. Ska man spekulera över hur framgångsrika olika inställningar varit kan man säga att det verkar vara svårt att få gehör för en långt driven purism som fjärrmar sig alltför långt bort från det rådande språkbruket. Den historiska skolans inställning att se det rådande bruket som ett missbruk blev i förlängningen inte särskilt lyckad. Å andra sidan verkar ett

ensidigt fasthållande vid ett slags språkbruk inte heller leda till några stora framgångar; nystavarnas försök att låta talspråket vara den allenarådande principen i stavningsfrågor kan ses som ett exempel på det. Ett vägvinnande sätt tycks vara att kompromissa mellan språkbruk och språkssystem, Leopolds och Tegnér's stavningsreformer tyder på det. Hur väl det sena 1900-talets språkvård agerat är det i nuläget svårare att avgöra. Klart är att det med 1900-talets stora samhälleliga och sociala förändringar, blivit nödvändigt att inta ett pragmatiskt förhållningssätt. Att som Leopold eller Tegnér enbart hålla sig till en purism på ortografisk nivå, eller att som Rydqvist enbart förorda en lexikalisk purism är inte längre möjligt.

En del förutsättningar för att bedriva språkvård förändrades över tid. Tydligt är att det är olika aktörer som bedrivit språkvård. När 1800-talet inleds är Svenska Akademien det enda språkvårdande organet att tala om. I övrigt är det enskilda individer som deltar i språkriktighetsdiskussionen. Akademien får så småningom sällskap av skolan, vars roll som språkvårdare växer sig stark under 1800-talets andra hälft. Skolans etablering leder i sin tur till att författare av språkläror och språkriktighetshandböcker får en språkvårdarroll. Efter andra världskriget minskar dock deras roll. I stället institutionaliseras språkvården genom att halvstatliga organ som Nämnden för svenska språket (i dag Svenska språknämnden) och Tekniska nomenklaturcentralen (TNC) bildas.

Men även om förutsättningar har ändrats, finns det drag som är gemensamma. Under de tvåhundra år som översikten spänner över är det slående att språkvården hela tiden haft ett puristiskt förhållningssätt till importord. Argumenteringen mellan olika perioder och språkvårdare varierar visserligen, men oavsett vilken typ av argument man tillgriper arbetar man hela tiden med övertygelsen om att svenskan är värd att bevara och är det språk som ska användas i så lång utsträckning som möjligt. Det inhemska behöver inte bevisa sin funktionsduglighet i alls lika hög grad som det främmande. De enda gångerna man egentligen frångår tankarna på en svensk språkgemenskap och ser bortom nationens gränser är i samband med skandinavismen och det nordiska språksamarbetet efter andra världskrigets slut.

En förutsättning för purismen är givetvis att man skiljer på svenskt och osvenskt. Olika språkvårdare drar gränsen olika för vad som tillhör eller ska tillhöra det svenska språkssystemet och vad som inte gör det. Gränsen flyttar sig över tid men dras också olika av språkvårdare av samma tid. Den karakteristik som Pelle Holm gjorde över 1800-talets språkremsning gäller i mångt och mycket än i dag och får här avsluta:

”Frågan om främlingsorden har haft en underlig förmåga att tid efter en annan samla intresset omkring sig. Men när man följer språkremsarna i vårt land, har man svårt att värja sig för intrycket av en nästan tröttande enformighet. Samma resonemang kommer igen ideligen, och endast sällan stöter man på nya och originella synpunkter. Bevekelsegrunderna äro oftast patriotiska eller estetiska, någon sällsynt gång även rent praktiska. När de göra upp eller antyda programmet för sin strävan, börja de mestadels med att dela upp lånorden i grupper. Å ena sidan har man då ord, som redan ha vunnit bur-

skap, och som sakna jämgoda inhemska motsvarigheter – och dem vill man behålla (somliga visserligen endast tills vidare). Å andra sidan har man sådana, som visserligen brukas men ännu ej vuxit sig fast och mycket väl kan undvaras, eftersom fullgoda utbytesord finnas eller lätt nog kunna bildas. [...]

Så långt äro de i allmänhet överens. Men så bli skiljaktigheterna så mycket större, då det gäller att tillämpa reglerna och avgöra, vilka ord som skola räknas till den ena eller andra gruppen. Alla äro ense om onödiga lånord skola rensas bort, men nästan ingen äro överens om vilka lånord som äro onödiga. Alla vilja sätta i stället de goda hemorden, men de kunna endast sällan bli eniga om vilka hemord som äro de goda. Ett lånord, som den ene anser så uttrycksfullt och invariant, att det är outhärligt, finner den andre onödigt och endast beroende på en förskämd smak. Och där den ene ser ett gott utbytesord, ser den andre endast en löjlig vrångform. Detta beror visserligen ofta på tidsskillnaden mellan de olika författarna [...], men ofta nog blev det egentligen endast en tvist om olika tycke och smak, utan fasta hållpunkter.” (Holm 1914: 393)

Noter

- 1 Gränsdragningen mellan främmande ord och lånord är inte så klar som det i förstone kan tyckas. (För en utförligare diskussion, se Bergman 1960, Chrystal 1988, Dahlstedt 1962 och särskilt Sandøy 2000).
- 2 Hellberg är inne på samma spår när han menar att normen grundades på bruket ”i ett ledande samhällsskikt” (Hellberg 1985: 184).
- 3 Dalins vidhjärtade upptagande av främmande ord visar att engelskans intåg i det svenska ordförrådet under 1800-talets andra hälft var stort. Ändå verkar han vara en av få som uppmärksammar engelskan; andra samtida språkvårdare riktar sökljuset mot tyskans inflöde. Man kan undra varför. Forskare av i dag menar också att engelskan är ett språk som sätter ett tydligt avtryck i svenskan under denna tid (se Edlund & Hene 1992: 57; Stålhammar 2002.)
- 4 Brunstad (2001) ger olika anledningar till språkforskarens misstänksamhet mot dansk-norskt inflytande. Olson (1916: 130f) förklarar varför den dansk-norska ordinvandringen med tiden avtar med att det moderna genombrottets kända grannspråkförfattare helt enkelt slutar att vara produktiva.
- 5 Folkskolan hade visserligen grundats 1842, men det var först på 1880-talet som det blev någon ordning på den (t.ex. Josephson 1991: 21). Under 1800-talets andra hälft moderniserades också läroverken.
- 6 Åren efter *Riktig svenska* kom en rad språkvårdsböcker, t.ex. Risbergs *Bockar i kanten* (1942), Palmérs *Språkutveckling och språkvård* (1945), Roséns *Svenskarnas språk och svenska språket* (1946). De nationella tankegångarna lever kvar, och skillnaden ligger i graden av purism.
- 7 Intressant att notera är att Rydberg under den här tiden uppmärksammas av allt fler och beröms för sin nybildningsdjärvhet och lexikaliska purism. Wellander inleder till och med kapitlet om att skriva svenska med ett citat av Rydberg (1939: 154).
- 8 Engelskans intåg i det svenska ordförrådet hade redan börjat under 1800-talets andra hälft, särskilt inom områden som teknik, transport och idrott. Men att döma av språkvårdens ringa intresse för engelskan under 1900-talets första hälft hade dess inflytande på svenskan inte varit påfallande. I enstaka studier uppmärksammades anglicismer och s-pluralen, bl.a. hos Linder (1886), Bergsten (1915), Hellqvist (1929) och Wellander (1939).
- 9 Om det nordiska argumentets roll i språkvårdsdiskussioner se Grünbaum (1979), Loman (1982) och Bunkus (1997).
- 10 Därmed inte sagt att nationalismen spelat ut sin roll. Brunstad sammanfattar hur etnologer visat

- att nationalismen under folkhemsperioden blev så självklar att den nästan blev osynlig. Synlig blev den åter när den utmanades av bl.a. en ökad invandring och Sveriges tankar om medlemskap i överstatliga gemenskaper (Brunstad 2001: 230ff).
- 11 En intressant likhet med 1900-talets inledande stilistikforskning var att språkforskare under den här tiden vände sig emot att språket enbart ansågs vara ett meddelelsemedel. Men medan stilistikforskarna stannade vid att se språket som uttrycksmedel, kopplade man nu samman språkets uttrycksfunktion med identitet (Teleman 1984: 14).
 - 12 Tyskans inflytande begränsar sig inte till 1800-talet utan fortsatte en bra bit in på nästa sekel (Malmgren 2000: 2).

Referenser

- Andersson, T. 1918. Sturzen-Beckers danismer. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 18, s. 54–74.
- Bergman, G. 1943. *Provinsialismer och skråspråk*. Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur.
- Bergman, G. 1946. *Särsvenskt och sammordiskt. Ordlista sammanställd av Gösta Bergman*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 2.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Bergman, G. 1950. Det lämpliga uttrycket. I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk- och stilforskning* 30, s. 94–115.
- Bergman, G. 1954. Nämnden för svensk språkvård. I: *Redogörelser och studier utgivna till språkvårdsnämndens tioårsdag 1954*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 11.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Bergman, G. 1955. "Det lämpliga uttrycket" I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk- och stilforskning* 35, s. 60–83
- Bergman, G. 1962a. Om främmande ord och deras anpassning. I: *Främmande ord i nusvenskan*. (Verdandi skriftserie 17.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Bonniers.
- Bergman, G. 1962b. *Rätt och fel i språket*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 26.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Läromedelsförlagen.
- Bergsten, N. 1915. Om engelska lånord i svenskan. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 18, s. 53–87.
- Bonniers svenska ordbok* 1980. Stockholm: Bonniers.
- Brunstad, E. 2001. *Det reine språket. Om purisme i dansk, svensk, færoysk og norsk*. Avhandling til doctor artium-graden. Nordisk institutt. Det historisk-filosofiske fakultet. Universitetet i Bergen.
- Bucher, A-L. 1993. Det praktiskt orienterade terminologiarbetet inom Nordterms ram mot bakgrund av övrigt terminologiarbete. I: *Fagspråk i Norden. Rapport fra en konferanse i Lund 4.–6. desember 1992*. (Nordisk språksekretariats rapporter 19.) Oslo.
- Bucher, A-L. 1999. Hur kan allmän språkvårdskompetens och terminologisk kompetens beskrivas? Vad bör den gemensamma kompetensen omfatta? I: *Terminologi och språkvård*. Rapport från en konferens den 24–26 april 1998 i Gentofte. Nordiska språkrådet.

- Bunkus, A. 1997. Det skandinaviska argumentets roll i språknämndernas rådgivning. I: *Språk i Norden* 1997, s. 98–105.
- Cederschiöld, G. 1897. *Om svenskan som skriftspråk*. Populära vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola IV. Götetborg: Wettergren & Kerber.
- Cederschiöld, G. 1914. *Fresta duger jämte andra uppsatser*. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Cederschiöld, G. 1917. *Framtidssvenska*. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Cederschiöld, V. 1927. *God och dålig svenska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Celander, H. 1904. Språklig skandinavism. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 4, s. 70–96.
- Celander, H. 1908. Danismer i nusvenskt ordförråd. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 8, s. 201–250.
- Chrystal, J–A. 1988. *Engelskan i svensk dagspress*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 74.) Stockholm: Esselte studium.
- Clausén, U. 1983. Språkvård och främmande ord. I: *Språkvård* 1983:4, s. 18–27.
- Clausén, U. 1985. Behovet av en medicinsk språkvård. I: *Språkvård* 1985:1, s. 21–24.
- Clausén, U. 1989. Medicinens språk – ett fall för språkvården. I: *Språkvård* 1989:3, s. 17–20.
- Dahlstedt, K-H. 1962. Vad är främmande ord? I: *Främmande ord i nusvenskan*. (Verdandi skriftserie 17.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Bonniers.
- Dahlstedt, K-H. 1967. Språkvård och samhällssyn. I: *Språkvård och kommunikation*. Lund: Prisma.
- Dahlstedt, K-H. 1977. Demokrati och språkvård. I: *Språkvård* 1977: 2, s. 14–16.
- Dalin, A. F. 1850–53. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Edlund, L-E. & Hene, B. 1992. *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Höganäs: Wiken.
- Ellergård, A. 1989. Engelskan i svenskan. I: *Språk i Norden* 1989, s. 67–76.
- Enkvist, N-E. 1973. *Stilforskning och stilteori*. Lund: Gleerup bokförlag.
- Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket* 1998. I: *Språkvård* 1998: 2, s. 7–23.
- Garlén, C. 1996. Om ord som man inte kan stava till. I: *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*, s. 59–69. Stockholm: Norstedts.
- Geijer, H. 1934. Skriftspråksnormer och talspråksnormer. I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk och stilforskning* 14, s. 165–229.
- Gellerstam, M 1987. Svenska Akademiens ordlista – elfte upplagan. I: *Språkvård* 1987: 2, s. 6–13.
- Grünbaum, C. 1979. Det nordiska argumentet i Svenska språknämndens rådgivning. I: *Språk i Norden* 1979, s. 66–78.
- Grünbaum, C. 1984a. Språkvårdare och danismer. I: *Språkvård* 1984: 1, s. 3–15.
- Grünbaum, C. 1984b. Cowboys och tjuvstrykers – en bok om s-pluralen. I: *Språkvård* 1984: 3, s. 9–17.
- Grünbaum, C. 1986. Hur vill vi ha det i det allmänna språkbudet? I: *Språkvård*

- 1986: 1, s. 24–27.
- Grünbaum, C. 2001. *Språkbladet*. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Gunnarsson B-L. & Öhman, K. 1997. *Det internationaliserade universitetet. En studie av bruket av engelska och andra främmande språk vid Uppsala universitet*. Tefa 16. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Hannesdóttir, A. H. 1998. *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. Utgivet av Styrelsen för Meijerbergs institut vid Göteborgs universitet genom Bo Ralph 23. Göteborg.
- Hazelius, A. 1868. Det svenska bibelöversättningsarbetet med särskildt afseende på den sista proföversättningen av Nya testamentet. I: *Svensk litteratur-tidskrift*, s. 177–215, 257–304.
- Hazelius, A. 1870. *Om rättstafningens grunder med särskildt afseende på svenska språket*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Hellberg, S. 1985. Om språkstyrning i det svenska skriftspråket under 1800-talet. I: *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-talet 3. Ideologier og språkstyrning*. Rapport fra et symposium på Schæffergården ved København 2.–5. oktober 1985, s. 178–199. (Nordisk språksekretariats rapporter 7.)
- Hellberg, S. 1986. Vad kan vi göra på olika nivåer i språket? I: *Språkvård* 1986: 1, s. 33–35.
- Hellqvist, E. 1929. *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung. En översikt*. Lund.
- Hesselman, B. 1919. Ortografiska reformer i språkhistorisk belysning. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 19, s. 121–149.
- Holm, P. 1914. Något om svensk språkrensning före Viktor Rydberg. I: *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld. Den 25 juni 1914*. Lund, s. 371–393.
- Holm, P. 1918. *Viktor Rydberg som språkrensare*. Lund: Gleerups förlag.
- Holm, P. 1951. *Nytt och gammalt i Svenska Akademiens ordlista*. (Skrifter utgivna av nämnden för svensk språkvård 8.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Holmér, Å. 1999. Svenska datatermgruppens arbete presenteras. Vad har vi lärt oss av varandra i detta samarbete? I: *Terminologi och språkvård*. Rapport från en konferens den 24–26 april 1998 i Gentoft, s. 38–47. Oslo: Nordiska språkrådet.
- Hylén, J. E. 1913. Danismer hos Gustav av Geijerstam. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 13, s. 162–200.
- Hyltenstam, K. 1996. Svenskan, ett minoritetspråk i Europa – och i världen? I: *Svenskans beskrivning 21. Förhandlingar vid Tjugoförsta sammankomsten för svenskans beskrivning. Helsingfors den 11–12 maj 1995*. Lund.
- Hyltenstam, K. 1999. Svenskan i ett minoritetsspråksperspektiv. I: K. Hyltenstam (red.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund.
- Hänninger, N. 1969. *Nämnden för svensk språkvård 1944–1969*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 36.) Stockholm: Läromedelsförlagen, Svenska bokförlaget.
- Ideforss, H. 1928. *Vårt modersmåls liv och utveckling*. (Skrifter utgivna av Modersmålslärnarnas förening.) Lund: Gleerup.

- Johannisson, T. 1974. Ordlistans första nio upplagor – en historik. I: *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 55.) Stockholm.
- Josephson, O. 1991. Stavade man bättre förr? I: *Språkvård* 1991: 3, s. 21–27.
- Josephson, O. & Jämtelid, K. 2000. *Språkval i svenskt arbetsliv*. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Karlsson, O. 1997. Web site, sajt eller webbplats. I: O. Josephson (red.), *Svenskan i IT-samhället*, s. 167–182. (Språkvårdssamfundets skrifter 28, Ord och stil.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Karlsson, O. 1998a. Säg e-post, inte e-mail eller mejl! Om Svenska datatermgruppens arbete. I: *Språk i Norden* 1998, s. 99–106.
- Karlsson, O. 1998b. Varför printa ut när du kan skriva ut? Om Svenska datatermgruppens arbete. I: *Språkvård* 1998: 4, s. 26–29.
- [Leopold, C. G.] 1801. *Afhandling om svenska stafsättet*. Svenska Akademiens Handlingar I från År 1796:1. Stockholm.
- Lindberg, B. 1986. Nationalromantik och språkstyrning. I: *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-talet 3. Ideologier og språkstyrning*. Rapport fra et symposium på Schæffergården ved København 2.–5. oktober 1985, s. 51–64. (Nordisk språksekretariats rapporter 7.)
- Linder, N. 1875. Svenska Akademiens ordlista. I: *Svensk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur*, s. 53–71.
- Linder, N. 1886. *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*. Stockholm. Andra upplagan.
- Lindstam, C. S. 1946. *Nordisk rättstavning. En utredning och ett program*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 1.) Svenska bokförlaget, Norstedts. Stockholm.
- Ljung, M. 1986. Undersökningen Engelskan i Sverige. I: *Språkvård* 1986: 1, s. 5–10.
- Ljung, M. 1988. *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Stockholm: Bokförlaget Trevi.
- Ljunggren, C. A. 1922. *Stilarter och språkriktighetsregler. Ett försök till hjälpreda vid modersmålets skriftliga behandling*. Lund: Gleerupska Univ.-bokhandeln. Tredje upplagan
- Ljunggren, K. G. 1946. *Språkvård och språkforskning*. Lund: Gleerups förlag
- Ljunggren, K. G. 1956. Den nordiska språkvården och de nya orden. I: *Nordiska språkfrågor 1956*, s. 16–27. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 20.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Ljungstedt, K. 1920. *Språket, dess lif och ursprung*. (Studentföreningen Verdandis Småskrifter 30.) Uppsala. Tredje upplagan.
- Loman, B. 1982. Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren. I: *Språk i Norden* 1982, s. 45–76.
- Loman, B. 1986. ”En inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”. I: Allén, S., Loman, B. & Sigurd, B., *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*, s. 1–142. Stockholm: Norstedts.

- Malmgren, S-G. 2000. *Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter*. Ordlat 1. Göteborg.
- Mattsson, G. 1974. Ordlistans tionde upplaga – riktlinjer och kommentarer. I: *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 55.) Stockholm.
- Melander, B. 2000. Politikersvenska men tjänstemannaengelska. I: B. Melander (red.), *Svenskan som EU-språk*. Ord och stil. (Språkvårdssamfundets skrifter 30.) Uppsala.
- Melin, L. 1987. Svengelska är inte så dumt. I: *Språkvård* 1987: 3, s. 24–26.
- Molde, B. 1971. Språkvården och språket. I: *Språkvård* 1971: 4, s. 2–8.
- Molde, B. 1975. Fackspråk och allmänspråk. I: *Språkvård* 1975: 1, s. 11–12.
- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Betänkande av Kommittén för svenska språket. SOU 2002:27. Stockholm.
- Noreen, A. 1885. Om språkriktighet. Här i *Spridda studier. Första samlingen. Populära uppsatser*, s. 128–199.. Andra upplagan. 1912. Stockholm.
- Noreen, A. 1892. *Rättskrifningens grunder. Om skrift och rättskrifning i allmänhet samt svensk rättstafning i synnerhet*. (Studentföreningen Verdandis småskrifter 42.) Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Noreen, A. 1903a. Tala svenska – med svenskarna! I: *Spridda studier. Andra samlingen. Populära uppsatser*, s. 68–74. Andra upplagan. 1912. Stockholm.
- Noreen, A. 1903b. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Första bandet. Lund: Gleerups förlag.
- Noreen, E. 1941. *Svensk språkvård*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Nyman, H. 1993. Det medicinska fackspråket. I: *Fagspråk i Norden. Rapport fra en konferanse i Lund 4.–6. desember 1992*, s. 82–90. (Nordisk språksekretariats rapporter 19.) Oslo.
- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986). Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts.
- Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in på 2000-talet* (2000). Svenska språknämnden: Norstedts ordbok.
- Olson, H. 1916. Danismer hos Per Hallström. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 16, s. 91–131.
- Olsson, B. 1987. Alla språk duger. I: *Språkvård* 1987: 3, s. 26–28.
- Om språkrensning och de Svenska landskapsmålen. 1852. I: *Nordisk tidskrift*, s. 286–298.
- Om teknikens språk*. 1977. Tekniska nomenclaturcentralens publikationer 64. Stockholm.
- Palmér, J. 1945. *Språkutveckling och språkvård*. Lund: Gleerups förlag.
- Richert, M. 1888. Om rätta betydelsen af språkriktighet med särskildt afseende på modersmålet. I: *Ny svensk tidskrift för kultur- och samhällsfrågor, populär vetenskap, kritik och skönlitteratur*, s. 577–593.
- Risberg, B. 1942. *Bockar i kanten. Handledning till språkvård i ett tjog kåserier av Bernard Risberg*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

- Rosén, S. 1946. *Svenskarnas språk och svenska språket*. Stockholm: Beckmans förlag.
- Rydberg, V. 1873. Tysk eller nordisk svenska? (Bibelkommissionens fjärde öfversättning af nya testamentet. I: *Svensk tidskrift för litteratur, politik och ekonomi*, s. 489–530.
- Rydgqvist, J. E. 1863. *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling*. Tredje bandet. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Rydgqvist, J. E. 1870. *Ljudlagar och skriflagar*. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Rydgqvist, J.E. 1874. *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling*. Femte bandet. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Sandøy, H. 2000. *Lånste fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Santesson, L. 2001. Leopolds förteckning över främmande ord 1801 – en diakronisk studie av ordurval och stavning. I: *Språk och stil* 10, s. 87–128.
- [SAOL 1] Svenska Akademien 1874. *Svenska Akademiens ordlista öfver svenska språket*. Första upplagan. Stockholm.
- [SAOL 6] Svenska Akademien 1889. *Ordlista öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien*. Sjette, omarbetade upplagan. Stockholm.
- [SAOL 7] Svenska Akademien 1900. *Ordlista öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien*. Sjunde upplagan. Omarbetad och utvidgad. Stockholm.
- [SAOL 8] Svenska Akademien 1923. *Ordlista över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Åttonde upplagan. Omarbetad och utvidgad. Stockholm.
- [SAOL 9] Svenska Akademien 1950. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Nionde upplagan. Stockholm.
- [SAOL 10] Svenska Akademien 1973. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Tionde upplagan. Stockholm.
- [SAOL 11] Svenska Akademien 1986. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Elfte upplagan. Stockholm.
- [SAOL 12] Svenska Akademien 1998. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Tolfte upplagan. Stockholm.
- Sharp, H. 2001. *English in Spoken Swedish. A Corpus Study of Two Discourse Domains*. Stockholm Studies in English XCV. Stockholm.
- Sigurd, B. 1986. Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, S., Loman, B. & Sigurd, B., *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*, s. 143–232. Stockholm: Norstedts.
- [*Skandinavisk ordbok*] *Norstedts skandinaviska ordbok* 1994. Utgiven i samarbete med Nordiska språksekretariatet. Stockholm: Norstedts.
- Skrivregler för svenska och engelska från TNC*. Publikationer utgivna av Terminologicentrum TNC 100. Solna. 2001.
- Ståhle C-I. 1962. De främmande orden och den svenska ordbildningen. I: *Främmande ord i nusvenskan*. (Verdandi skriftserie 17.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Bonniers.
- Ståhle C-I. 1970. Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning. I: *Språk i Norden* 1970, s. 5–36.

- Stålhammar, M. 2002. *Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet*. Ordat 12. Göteborg.
- Svenska Akademiens ordlista, se [SAOL]
- Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden* (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 77.) Stockholm: Liber. 1991.
- Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 82.) Stockholm: Liber. 2000.
- Söderberg, B. 1983. *Från rytters och cowboys till tjuvstrykers. S-pluralen i svenskan. En studie i språklig interferens*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Tarschys, K. 1955. *Svenska språket och litteraturen. Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Tegner d.y., E. 1874. Om språk och nationalitet. I: *Ur språkens värld 1*. Tre uppsatser. [omtryckt 1922]. Stockholm: Albert Bonniers förlag, s. 95–164.
- Tegner d.y., E. 1880. Språkets makt över tanken. I: *Ur språkens värld 1*. Tre uppsatser. [omtryckt 1922]. Stockholm: Albert Bonniers förlag, s. 165–330.
- Tegner d.y., E. 1886. *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tegner d.y., E. 1922. *Ur språkens värld 1*. Tre uppsatser. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Teleman, U. 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: Liber läromedel.
- Teleman, U. 1984. Svenskan och språkvården under 40 år. I: *Språkvård* 1984: 4, s. 5–19.
- Teleman, U. 1991. En modern handbok i språkriktighet. I: *Språkvård* 1991: 4, s. 15–19.
- Teleman, U. 1992. Det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa. I: *Språkvård* 1992: 4, s. 7–18.
- Teleman, U. (ms) *Tradis och funkis. Svensk språkvård efter 1800*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 87.) Stockholm: Norstedts ordbok.
- Teleman, U. & Westman, M. 1997. Behöver vi en nationell språkpolitik. I: *Språkvård* 1997: 2, s. 5–16.
- Teleman, U. & Westman, M. 1999. Länge leve svenska språket? I: *Språkvård* 1999: 3, s. 11–14.
- Theorell, J. P. 1853. *Winter-bladet*. Stockholm: Samuel Rumstedt.
- Wellander, E. 1939. Riktig svenska. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag
- Wellander, E. 1943. *Språkvård och kulturarv*. Föredrag vid Kungl. Vitterhets-, Historie och Antikvitetsakademiens Högtidssammankomst i Riddarhussalen den 20 mars 1943. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Wellander, E. 1954. Angående vårt språks tillstånd och behov. I: *Redogörelser och studier utgivna till språkvårdsnämndens tioårsdag 1954*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 11.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Wessén, E. 1938. Hur vårda vi den nordiska språkgemenskapen? I: *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 14, s. 351–357.

- Wessén, E. 1955. Stavningen av främmande ord i svenskan. I: *Nordiska språkfrågor 1955*, s. 12–19. (Skrifter utgivna Nämnden för svensk språkvård 16.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Westman, M. 1980. Fackspråk och gruppspråk. I: Jonsson, I. (red.), *Språken i vårt språk*, s. 55–71. Stockholm: Pan.
- Westman, M. 1986. Vad kan vi göra inom olika sfärer av språkbruket? I: *Språkvård* 1986: 1, s. 30–32.
- Åkermalm, Å. 1966. *Modern svenska. Språk- och stilfrågor*. (Skrifter utgivna av modernmåslärarnas förening 103.) Lund: Gleerups.
- Östergren, O. 1907. *Våra vanligaste främmande ord: med uttal och förklaring*. (Studentföreningen Verdandis småskrifter.) Stockholm: Bonnier.
- Östergren, O. 1908. *Stilistisk språkvetenskap*. Stockholm: Norstedts.
- Östergren, O. 1919. *Nusvensk ordbok*. Första bandet A–E. Stockholm: Wahlström & Widstrand.